

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCEGYEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1942.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Szász Károly : „A pártitók“ védelme	121
Török Pál : Új vonások Eötvös József báró arcképén	127
Kósa János : Az Athenaeum és a bécsi rendőrség	134

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Alszeghy Zsolt : Írt-e verset Tokody Márton ?	140
Benkő Barnabás : Amikor Petőfi aranyat szállított	142
Földessy Gyula : Újabb adalékok egy Ady-motívumhoz	144

BÍRÁLATOK.

Bisztray Gyula : Színházi esték. — Madách Imre : Az Ember Tragédiája. — Lesi Viktor : A Frankenburg-féle Életképek. — Lékai Lajos : A magyar történetírás 1790—1830. — Ifj. Hegedüs Sándor : Lángelmék árnyékában. — Szirbik Ferenc : Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon 1914-ig. — Szauder József : Faludi udvari embere. — Szemelvények Toldy Ferenc műveiből. — Szarvasi Margit : Magánkönyvtárak a XVIII. században. — Kállay Magda : Zrinyi Ilona a magyar szépirodalomban. — Szalóky Mária : Gróf Markovich Miklósné és Kármán József levelezése. — Reisz Mihály : Gozdsdu Elek.....	148
---	-----

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Folyóiratok	155
-------------------	-----

FIGYELŐ.

Verses mese a XVIII. századból. — Madách és Rousseau. — Jókai Mór keresztapasága. — Hírek. — Elhunytak	158
--	-----

A folyóirat évenként négy füzetben jelenik meg.

„A pártütők“ védelme.

Írta: SZÁSZ KAROLY.

Vértesy Jenő — *A magyar romantikus dráma* című, 1913-ban a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent igen érdekes, derék művében, mely a magyar dráma és színpad történetének gondosan és szépen megírt fejezete — a 21. lapon, Kisfaludy Károly vígjátékairól szólva, többek közt azt mondja, hogy „nem fuvall mindegyikből igazi magyar levegő, *A pártütők*-ből bántóan nem.“

Ez a megállapítás, s különösen a *bántóan* szó nagyon igazságtalan a „magyar vígjáték atyjá“-val, s annak egyik legsikerültebb vígjátékával szemben. éppen azzal, amely egykor, több mint százhusz esztendővel ezelőtt, a darab első pesti előadásakor, éppen a magyar falusi nép színpadra állításával olyan tetszést aratott, hogy a fellelkesült közönség — mint Kultsár lapja, a *Hazai Tudósítások*, írta — „néhány scénákat ismét előadatni kívánt.“

Ezt Toldy is bizonyítja *A Magyar Költészet Kézikönyve*-ben, mondván, hogy *A pártütők* az 1820. május 5-iki előadásán „oly rendkívüli tetszésben részesültek, hogy egész jeleneteket kellett nyomban ismételni.“¹

Tudjuk, hogy a darab alapeszméjét Kisfaludy — mint azt maga is elismerte bécsi magyar barátjához, művei német fordítójához, Esterházy Miklós herceg könyvtárnokához, Gaál Györgyhez 1820. szeptember 7-én írt levelében² — egy német novellából vette.³ De Kisfaludynak a magyar lelket és színpadi hatást jól ismerő egyénisége egyaránt kizárta azt, hogy vígjátékaiban ne igazi magyar levegőt éreztesen, s hogy éppenséggel bántóan magyartalan munkával álljon elő. Hogy maga is mennyire magyarnak érezte és tartotta darabját, mutatja a fentebb említett levél, melyben hangsúlyozza is ezt: „... Ich hoffe, die *Pártütők* sollen Sie mehr vergnügen, als die *Kérők*, das ist echt ungarisch.“

Vörösmarty 1837-ben — *Athenaeum*-beli *Játékszíni Krónika*-jában⁴ *A pártütők* előadásáról szólva, éppen azt említi ki, hogy a darab „igen hív képmása azon körnek, melyben forog...“

Bajza 1842-ben — szintén a *Játékszíni Krónika*-ban — bár „kissé elavult“-nak mondja a darabot, de azt elismeri, hogy „személyein most is megmaradtak az életrevaló és jellegzetes vonások.“⁵

Erdélyi János a Kisfaludy munkáiról 1846-ban írt ismertetésében *A pártütők*-beli falusiak eljárásait úgy jellemzi, hogy azok „szóalásig jól mutató

¹ *A Magyar Költészet Kézikönyve*. III. k. 318. l.

² *Kisfaludy Károly Minden Munkái*. 6. k., 323—324. l.

³ „... Das Thema nahm ich von Clauren. die Bearbeitung ist Ganz mein.“

⁴ *Vörösmarty Összes Munkái*. 1885. VII. k. 108. l.

⁵ *Bajza Összegyűjtött Munkái*. 1863. VI. k. 168. l.

tükröképben adatnak elő, annyira honias, sőt otthonias hangon, hogy az egészen teljesen magyar bélyeg uralkodik.⁶

„Inkább tipikus, mint egyéni alakok“ mozognak *A pártütők*-ben, de „magyarok, húsból és vérből valók, akik természetesen éreznek és magyarosan beszélnek“ — mondja Beöthy Zsolt.⁷

Váczy János is nyomatékosan hangoztatja, hogy Kisfaludy magyar életet öntött vígjátékaiba — „minden ízében nemzeti felfogásával.“⁸

Kisfaludy *A pártütők*-ben éppen arra mutatott jó példát — mondotta Pintér Jenő — „hogyan kell magyaros ízüvé tenni egy idegen szellemű történetet.“⁹

A német elbeszélés, melyből Kisfaludy *A pártütők* alapeszméjét merítette, a Cl Lauren álnév alatt író, szászországi születésű Heun Károly Gottliebnek (1771—1854) műve. Cl Lauren a XIX. század huszas éveiben — mint a Kotzebue nyomán járó és az ő ízlése szerint dolgozó író, igen népszerű volt, s mesteréhez hasonló szaporasággal ontotta, de ugyancsak az övéihez hasonlóan üres és léha műveit.¹⁰ Az a *Giftmord* című novella — mely írójának összegyűjtött munkái során jelent meg — különösen gyenge alkotás.

Mindkét munka alapeszméje az, hogy műkedvelők elő akarják adni Schiller *Kabale und Liebe* — *Ármány és szerelem* c. darabját, s az előadásról szóló levél — melyben persze méregről, pisztolyról, halálról stb.-ről van szó — falusi parasztok keze közé kerül, kik belőle lázadást, pártütést szimatolnak, míg aztán a végén kivéglik minden.

Ha alaposan összevetjük Cl Lauren novelláját a Kisfaludy darabjával, nemcsak az egyezéseket láthatjuk, hanem Kisfaludy módosításait, saját ötleteit, melyekből, s az egész vígjátékból kitűnik, hogy nem az akkortájban még nagyon divatos magyarosításról, hanem igazán eredeti alkotásról van szó,¹¹ — a száraz, szürke, ízléstelen német elbeszélés nyomán pezsgő humorral készült pompás magyar darabról, melyben először szerepel színpadunkon a parasztság,¹² s téves Bayer József kijelentése, hogy *A pártütők*-ben Kisfaludy még egészen a színpadi magyarosítások mintájára dolgozik.¹³

A pártütők-beli Hajnalfi László szerencsés kereskedéssel szerezte vagyonát, — a *Giftmord*-beli Meerbach úrról pedig meg van mondva, hogy hadseregszállításból gazdagodott meg. S míg Hajnalfi a nemzeti irodalom és művészet érdekein csüngő komoly hazafi, kiről csak a falusi parasztok puszognak rágalmakat — addig Meerbach úr hétről-hétre víg cimborákkal dobzódo, parasztlányokkal enyelgő ember. Templomba nem jár az úgylátszik szabadgondolkodó Meerbach, mert a pap nem az ő felfogása szerint beszél — Hajnalfi azonban istenfélő ember, jár is templomba, csak a sületlen kántor hóbögése tartja vissza

⁶ Pályák és pálmák. 1886. 135. l.

⁷ Beöthy—Badics: *Képes Magyar Irodalomtörténet*. II. k. 54. l.

⁸ *A magyar irodalom története*. II. k. 26. l.

⁹ *Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete*. 1913. IV. k. 221. l.

¹⁰ Cl Lauren „a sekélyességnek örök példája marad a német literatúrában“ — mondta Riedl Frigyes *A magyar dráma története* c. egyetemi előadásának Csoma Kálmán-féle jegyzetében. 288. l.

¹¹ Horváth Cyrill: *A magyar nemzeti irodalom története*. 1902.³ 193. l.

¹² U. ott.

¹³ *A magyar drámairodalom története*. I. k. 336. l.

a falujabeli templom látogatásától, s ezért a szomszédfaluba jár istentiszteletre. Mindkettejük gyermeektelen — Meerbach egy serg csinos leányt, Hajnalfi pedig testvére gyermekeit, két leányt s egy fiút tart házában. Mint visszavonult emberek, mindketten népszerűtlenek a maguk falujában, és sok kellemetlenségük van a garázda parasztságtól, de Meerbach talán azért jár szemére húzott kálppal, mert lelkiismerete nem lévén eléggé tiszta, el akarja kerülni mások tekintetét, — míg Hajnalfi nem akarja látni a sok igazán rossz embert, akik őt ok nélkül károsítják, rontják, rabolják értékeit, oltóványait tönkre teszik.

A bonyodalmat megindító levelet Claurennél egy, a Meerbach kertjéből fát lopó Márton nevű paraszt hozza a városból, Kisfaludynál a falu kántora. Az írástudatlan Márton egy, a kocsijára fölvetett fiúval bontatja fel kíváncsiságból a levelet — míg *A pártütők*-ben Kisfaludy — igen jó leleménnyel — a tűzrőlpattant bírónéval, a kíváncsi asszonyszeméllyel bontatja föl.

A Giftmord-ban a műkedvelő előadás a városban történik, s csak utána készülnek a műkedvelők a falusi kirándulásra. Kisfaludy — a vérbeli drámaíró — a darab szerves részévé teszi a műkedvelő előadást, azzal, hogy azt Hajnalfi tisztelőtére nevenapján készülnek rendezni az ünnepeltnek falusi házában.

Roppant ízléstelen rész a novellában, hogy mikor a bíró elmegy a Gerichtshalter-ért, a kocsin háttal ülő bíró a Gerichtshalter ölébe üríti gyomra tartalmát, s később a ló egy napernyőtől megbokrosodva, úgy megrántja a kocsit, hogy a bíró befordul az ákácok tuskéibe. Ez az igazán nem magyaros „humor“ Kisfaludynál teljeseen hiányzik.

Mulatságosabb bohózat kevés van irodalmunkban *A pártütők*-nél. Heinrich Gusztáv a darab forrásáról szóló cikkében¹⁴ lelkesen hangoztatja, hogy Kisfaludy a Clauren száraz anyagából értékeset alkotva, ügyesen szövi a cselekvényt, a falusi embereket életteljesen jellemzi, a magyar életnek gazdag, eleven képét nyújtja, a kupaktanácsot jóízű humorral szatirizálja, s valósággal új pályát nyitva, megvetette a későbbi népszínmű alapját. Beöthy is hangoztatta, hogy „a népszínmű csírái“ a Kisfaludy Károly „szellemében fakadoznak.“¹⁵ Góbi Imre is azt tartja, hogy *A pártütők*-ben a költő már „közel jár a népszínműhöz.“¹⁶

Kétségtelen, hogy *A pártütők*-ből — annak ellenére, hogy német novella nyomán készült — igazi tiszta magyar levegő árad. Jól mondja Riedl Frigyes, hogy ebben a vidám darabban voltaképpen „egy nagy nemzeti ügy van tárgyalva: a magyar színház ügye.“¹⁷ A világtól visszavonult Hajnalfi László érdeklődve és felvidámodva olvassa az újságból a nemzeti színjátszó társaság szereplését, s hálát ad Istennek, hogy „édes honi nyelvünk újra feldiszlik“, mert a theatrum által „a nemzetnek csinosodása, a nyelvnek pallérozása terjed el...“ „A szív lángol — mondja unokaöccsének, a hazafias reménytől szinte elragadtatott Hajnalfi — és szemem vígan nézi a jövőndőség idomjait, már bátran merem kiáltani: Előmegyünk!...“

Unokaöccse, Elek szintén lelkes magyar, ő fordította le Schiller előadandó szomorújátékát. A maradi táblabíró, Körmösy, *A pártütők* egyik jel-

¹⁴ *A pártütők forrásáról*. Fővárosi Lapok. 1880. 257. sz.

¹⁵ *A magyar irodalom Kis Tükre*. 1919. 5. 129. l.

¹⁶ *A magyar nemzeti irodalom története*. 1892. 104. l.

¹⁷ Riedl Frigyes egyetemi előadásának fentebb említett jegyzetében.

leglegzetesen eredeti alakja — még névről sem ismeri a nagy német költőt, aki tehát — mondja nagy bölcsen — nem lehet magyar. „Nem — válaszolja Elek — mert nálunk ily felséges elme ki nem fejlődhetik; már zsenigiben letiporja a komor élet, és a honi nyelvért már nem kedvelő elődeinknek fogamatlansága.“

Íme, Széchenyi tanítására emlékeztető ostorozása az elmaradt magyarságnak, s lelkesítés a kulturális haladás mellett. Milyen nemzeti érzéssel átítatott kerete ez a víg darabnak, melyben aztán a falusi parasztsága a komikai főszerep. A műkedvelői előadásról szóló levél a parasztok kezébe jutván, bonyolódik le az igazán hivatott vígjátékiró pompás ötletein gördülve a bohózatos cselekvény.

S mily remekül vannak rajzolva ezek a falusiak — és mennyire magyar alakok ezek! Riedl — fentebb idézett előadásaiban — a kupaktanács beállítását és az öregbíró jellemzését szintén igen jónak találja. Bánóczi József — Kisfaludy életírója — megrója ugyan az alakok jellemzését, mikor kifogásolja *A pártütőkben*, hogy a darab anyaga „nem hazai termék, nem speciálisan magyar“, mert „a mi népünk hál’ Isten nem ily együgyű, se nem ily ostoba“ — de azért hozzáteszi, hogy „mindazonáltal a szereplők a mi embereink — nagyjában“. ¹⁸

Bánóczi ellenvetését Gyulai is „nem eléggő alaposnak“ mondotta Bánóczinak a Kisfaludy-Társaság megbízásából írt eme munkájáról az I. kötet beadásakor adott részletes bírálatában, ¹⁹ s Gyulai különben egyetemi előadásaiban is hangsúlyozta *A pártütőkről*, hogy az idegenből vett tárgy ellenére is a jellemek mégis magyarok, s a darab a magyar falusi élet rajza. ²⁰ Gyulai a darab jóízű magyaros nyelvét is dicsérte, ami bizonyára szintén nem bántó fuvallatként zengett a színpadról.

Talpraesetten és őszinte igazsággal, minden nemzeti fennhéjázás nélkül mondja Szinnyei Ferenc, hogy bizony nemcsak a német, hanem a magyar parasztban is van elég naivság, hiszékenység, korlátoltság. ²¹ S Kisfaludy — a bohózat természetének megfelelően — torzzá akarta tenni a képet, de való vonásokat, és pedig magyar vonásokat torzított, a paraszti műveletlenséget és okoskodást, rövidlátást szándékosan túlozta. „A karakterek túlcsaponganak az igazon“ — jegyzi meg Toldy Ferenc, ²² de hát ki róhatja azt meg egy bohózatban?

Bátran vitatjuk, hogy *A pártütők*beli falusiak valósággal remekbe szabott magyar alakok.

Itt van mindjárt elsőnek az öregbíró. Mint Arany *Bajuszbeli* Szücs Györgyének — „hasa, hája, kéknadrágja“ megadta neki a bírói tekintélyt, ami pedig az észből hiányzik, azt pótolja a feleségéé, aki ura bevallása szerint „derék egy asszony, csintalan ugyan“ s urát „többször jól lehordja“, de esze van, s azóta megy jól a bíróság, mióta asszony került a házhoz. Perszónátus ember, ha korlátolt is, adja a bölcsét, a szerelmeskedő ifjúságot — mondja — meg kell zabolázni. Mikor a bonyodalmat okozó levelet a kán-

¹⁸ *Kisfaludy Károly és munkái*. 1882. I. k. 271. sk. 11.

¹⁹ A Kisfaludy Társaság Evlapjai. Új folyam. XVII. k. 1881/2. 73. sk. 11.

²⁰ Senger János-féle jegyzetek az 1885/6. tanév II. feléről.

²¹ *Kisfaludy Károly*. 1927.

²² Toldy az *Élet és Literatura* IV. kötetében írja Szontágh Gusztáv elleni cikkében. („*Kisfaludy Károly vígjátékai nemzetiség tekintetéből.*“)

tor a bíró kezébe nyomja, ez jellegzetes paraszti göggel tolja félre: „Én bíró vagyok, csak ítélni szoktam, nem olvasni.“ Amint aztán a levelet a nótárius felolvassa, a bíró állapítja meg nagy képpel: „Ez pártütés... az ország boldogsága mitőlünk függ, oda az egész uradalom, ha ezt nem hátráltatjuk...“ Azután, bár elismeri, hogy tőle sok kitelik, de mégis szeretne egy böles tanácsadót, s elküld Körmösdy táblabíró úr után.

Az a jelenet, amint az öregbíró a kupaktanács ülése után egyedül marad, s monologizál, hogy majd ha a király meghallja, milyen okosan mentette ő meg az országot, s magához hivatja és ő térdre ereszkedik a király előtt — olyan komikai erőre vall, amit Arany is „kifogyhatatlan“-nak mondott, Kisfaludyról szólva.²³

A bíróné alakját rendkívül eleven színekkel rajzolta meg Kisfaludy. Azóta hányszor jelent meg népszínműveinkben ez a nehézkes férj mellett fiatalos hévvel mozgó, kackiásan nyelvelgető, uralkodni és parancsolgatni szerető, kíváncsi paraszt menyecske — de akik csak kissé ismerik magát a magyar falut, sokszor találkozhattak ott ezzel az alakkal, akiben hamisítatlan tiszta magyar vér pezseg. Itt nevezetes szerep jut neki, mert ő az, aki addig nézegeti, forgatja, feszegeti a fatális levelet, míg a pecsét letörik, a levél kinyílik — s megindul a komikus bonyodalom árja.

Pompás magyar alak az italkedvelő kisbíró is, aki fontosnak tartja hivatalát, de — bár a részegeskedés tiltva van, úgy érzi, hogy az rá, mint bíróra, nem vonatkozik, s azt véleményezi, hogy jó, „ha az ember iszik, legalább valami jön fejébe“.

És a kántor! Hány későbbi vígjáték- és népszínműbeli kántornak lett életerős ősapja ez a hóböggő énekvezér, aki sokszor megrikkatta szívreható kántálásával a híveket, s aki már tudósszámba megy, mert „Kádár históriáját szó nélkül“ tudja s el tud igazodni a szótárban, latin szavakat is kever beszédébe, a pártütők ellen lóra ül, de rajtaveszt, mert a ló ledobja, s neki kimarjul a dereka. „A falusi bírák és kántorok a magyar komikai költészetben félszázadon keresztül... számtalanszor föltámadtak, s ma is élnek“ — írta teljes igazsággal Beöthy Zsolt.²⁴

Tösgyökeres magyar alak a hejység kovácsa is — akit először insurgentsnek tett meg a költő, de ezen a cenzúra miatt változtatnia kellett — s aki mint katonaviselt ember, táborkocsis, ágyú körül is forgott, s akit „bajnok ember“-ként köszönt a bíró, és akit vezérnek tesznek meg a csatában, melyben azonban — hogy a karikatúra teljes legyen — utána ered szaladó seregének, s ezt később azzal indokolja, hogy „nem szokás egynek kettő ellen viaskodni“.

Körmösdy táblabíró urat mint a múlt század elején éppenséggel nem ritka hájfejú maradiság prototípusát, különösen élesen szatirizáló módon festette meg a költő, de világért sem tette nemzetietlen alakká, sőt annyira az életből vette, hogy a szatíra érzékenyen talált, s mint Kisfaludy maga írta Szemere Pálnak: „Engem *A pártütők*ben az ostoba Asses-orért kétszer akartak megverni.“²⁵

²³ Arany János *Magyar Irodalomtörténete*. Közzéteszi: Pap Károly. 1911.

²⁴ *Színműírók és színészek*, 140. l.

²⁵ A levelet — mely a budapesti Ráday-könyvtárban lévő Szemere-Tárban őriztetik — dr. Gööz József közölte a *Vasárnapi Ujság* 1880. évi 6. számában.

Bizony, elmondhatjuk, hogy mikor a német novella nyomán írta darabját Kisfaludy — „szelleme, lelke, erkölce, látása magyar“ volt akkor is.²⁶ Ha talán „formát, fogást a németektől tanult — tartalmat, szellemet ő maga teremtett, magának és nekünk“.²⁷

Beöthy valóban méltán említi Kisfaludy nagy érdeméül vígjátékai hangjának igazi magyarosságát, s azt a minden kesernyesség nélküli jókedvet, mely „elejétől végig pezseg bennök“.²⁸ Pezseg pazar bőséggel *A pártütők*ben is, mely kedves darabról valóban csak kesernyés hangulatban lehetett megállapítani a *bántó* magyartalanságot.

Világért sem akarjuk megbántani a derék Vértesy Jenő méltó kegyelettel őrzött emlékét, mikor ezt az évtizedekkel ezelőtt megjelont kitűnő munkájában olvasható megállapítását kritikailag szóvátettük. De Kisfaludy Károly halhatatlan emléke ellen vétene irodalomtörténetírásunk, ha a mondott igaztalan megállapítást nem igyekeznek magával a kifogásolt művel, egy sereg irodalomtörténész és kritikus véleményétől támogatva, megcáfolni.

²⁶ Négyesy László: *Kisfaludy Károly*. Budapesti Szemle, 1930. 628. sz. 345. l.

²⁷ Búnóczy i. m. II. k. 257. sk. 11.

²⁸ *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*. 1889.⁵ II. k. 26. l.

Új vonások Eötvös József báró arcképén.

Írta: TÖRÖK PÁL.

Világos után lelki egyensúlyát veszítette a magyar elit.

Széchenyi Döblingbe zárkózása, Kossuth külföldi bolyongása, Deák be-
gubóztatása ezek sorsának szimbóluma.

Bezárva, katonának kényszerítve ezek sínylődtek. Szerke a világban megannyi földönfutót emésztett a kenyér gondja. Itthon, az elvesztett paradicsomban, további ezek menekültek volna megélhetést nyújtó foglalkozásba. Sok lelket megrontott az ínség. Egyik összeesküvésbe, másik nyomorúságában kémszolgálatba keveredett, — a hangzavar utórezgése még az alkotmányos érában is hallhatók.

A szabadságharc alatt és nyomban utána Eötvös írói pályája váratlan fordulatot vett. Öt a hatalom nem üldözte, anyagi helyzete pedig megkímélte attól, hogy reménytelen kísérlet közepett olyan munkában bukdácsoljon, melyet nem tanult. Még nem állott azok sorába, akik a 48 előttiéknél fájdalmasabb nemzeti föladatak elvégzésén fáradoztak. Akkor, amikor a magyar szellemi élet vezetői gúzsbakötte kicsinyes eredmények eléréseért vergődtek itthon, ő fizikailag elszakadva a magyar rögtől, a haza gondjait az egész világnak hordozását vette vállaira s Madáchunk tudós párjaként az emberiség legnagyobbjai közé lendült a XIX. század uralkodó eszméinek vizsgálatával.

Azután hazatért. A honi föld megfordított Anteust csinált belőle. Pesten az egész emberiség szellemi fürdőjéből óhatatlanul a kicsinyesebb magyar sors ingoványába került.

Ez a kétségbeesett kor ad alaphangot ahhoz a nyugtalan dallamhoz, melyet Eötvös Józsefnek nemrég megjelent Naplója jegyzett le.¹

Mintha a hínártól lefelé húzott ember jajveszékélését hallanók megrendítő vallomásaiból. A költő, aki terjengős gondolataiban mindig magasból nézőnek, messze a napi események fölé emelkedőnek mutatkozik, aki a forradalom után írt műveiben annyi készséget árul el az osztrák politika pretenzióinak kielégítésére, a Naplóban dinasztiaellenes, sőt köztársasági érzületét leplezi le. Ezt az érzületét a Napló tanúsága szerint a külvilággal is gyaníttatta, mikor a kegyelem után új felségsértési pörben elítélt Almássy Pált akarta börtönében meglátogatni.

Ez az álmodozó, aki emlékjelül eszméi győzedelmét kérte, s aki e Naplóban is többször kifejezi, hogy az ember legmagasabb élvezete az eszméikkel való foglalkozás, mint összeroppan elméjű agg dadogja, a köz- és magánélet

¹ *Eötvös József báró: Naplójegyzetek, Gondolatok. 1864—1868. Közzétési: Lukinich Imre. Magy. Tud. Akad. Bpest, 1941. XXIII, 335 l.*

keserves kilátásaitól zúzott szívvel, hogy életének, munkásságának más célja már nincsen, mint gyermekei jövőjének biztosítása.

A kiragadott példákon eléggé megmérhető a kedély örvényeinek mélysége, — a szöveg rendszeres vizsgálata megmutatja a meder alakulását és benne az örvény elsímulásának helyét.

Eötvös vérbeli költő létere a politika tengerének szennyes hullámaiba vetette magát. Ez a sós lé magángondok nélkül is elég lett volna érzékeny telkének fölmarására.

Nagymértékben hatott rá az az általános szerencsétlenség, amelyet 49 után itthon látnia kellett. Közelről is érintette a politikai nyomással súlyosbított gazdasági helyzet. Ő maga nem volt jó gazda. Sajátságos ellentétben az egyébként bámult Széchenyi-jével, szinte lenézte az anyagiakért erőteljesen vállalt munkát. Rezignációval, de az eredményt belső értékek tulajdonítva veti össze saját győnge anyagi helyzetét Liszt Ferencével, aki megvetette „az aljas koncertistaságot“. Vajjon mit szólt volna ehhez Széchenyi, aki kegyeletesen dícséri atyját azért, hogy őt bölcsen és nyomatékosan intette az anyagi javak megbecsülésére és rendbentartására?

A pénzügyileg gyenge lábbon álló ábrándozó támogatni kénytelen rokonait, főleg sógorát, Trefortot, aki úgy látszik, nála is rosszabb gazda volt. „Soha ember több bajba nem keveredett rokonai által, mint én. Könnyvet írhatnak e tárgyról, mely mindenkinek mulatságos lenne, kivéve nekem“ (1863. jún. 4.). Hogy is ne szenvedett volna az anyagi küzdelemben, mikor még az is lesújtotta őt, hogy özvegyen maradt nőtestvére szerződést kötött fiával az örökség felosztásáról. Ebben a vagyonosok közt nélkülözhetetlen iratban a családi érzés megfertőzését látta.

Nem csodálkozhatunk, hogy ez a szívének minden dobbanásával békére, harmoniára vágó ember, elgyötörve rokonainak, nemzetének szenvedéseitől, sürgősnek érezte a kiegyezést, s a sok panasztól mintegy megsiketülve, nem értette, hogy erről szó sem lehet addig, amíg a hatalom tudni nem akar róla. Nem tudta méltányolni Deák Ferenc várakozó álláspontját. Följegyzéseiből sokáig csak abból ismerhetjük meg Deák nagyságát, hogy Eötvös a kiegyezés késedelmét Deák tétlenségének tulajdonítja. Deák hallgatása „csak annak arany, aki hallgat“, a hazának nincs haszna belőle, Deák észbeli tehetőségére is rossz hatással vannak az őt környező hízelgők, politikája csak jelleméből, nem a körülményekből magyarázható, az elméleti jogfenntartás kedvéért folytatott passzív ellenállás a csöndes örület egy neme, a híres húsvéti cikk hatása olyan, mint pisztolylövése az Alpok közt, melyre a lavinák a mélységbe esnek, „természetesen csak azok, melyek pár órával később úgvis leomlottak volna“. Keserű magyarázatokat talál Deák nagy tekintélyének megértésére: naggyá csak középszerű ember lehet, — ezer közül egy ember képes egy irodalmi művet mint egészet fölfogni, a legtöbb azért kedveli a középszerű munkákat, mert azokban sok hibás részlet közt elszórtan rokonzenes, jó fejezetek vannak. Így van a tömeg a politikai egyéniségekkel is, az igazi nagyot nem veszi észre, mert annak egyénisége harmonikus, egyik jó tulajdonsága sem domborodik ki annyira, mint a középszerűé, akinek jellemében éppen a hibákkal való ellentét miatt feltűnővé válnak a jeles vonások.

Ezek az elszórt kifakadások, általában Deák Ferencről hozott ítéletei világítják meg lelki egyensúlyának történelmét.

Naplóját 1864 nyarán kezdi írni. Mindjárt az elején kétszer is olvashatjuk ebben azt a különös megjegyzést, hogy nagy emberek rosszul teszik, ha naplót írnak. A naplókezdetet követő évek, tudjuk, teljes fordulatot hoztak a magyar életben, meghozták a jogrendet. Ez a nagy változás tükröződött Eötvös lelkében, a Napló tanúsága szerint éppen Deákról szóló véleményében. Az első év följegyzéseiben csak lesújtó kifakadásokat hallunk Deákról. 1865 derekán enyhül a bíráló hangja. Saját politikai eszméit Deákéi fölött állóknak látja, saját háttérbe szorulását fájlalja, és abban a gondolatban vigasztalódik, hogy ha Deák is játssza az első szerepet, „a darab mégis tőlem lesz”. Még egy ideig előfordul Deák állásfoglalásának helytelenítése, de előtűnedeznek az olyan sorok, melyek szerint „Deák az egyetlen, ki a helyzet komolyságát és veszélyességét látja”, később — igaz, hogy föltételesen — kimondja: „Deák nemcsak hazánkban, de áltálján véve a legnagyobb államférfiak egyike.”

A Napló utolsó pontos dátuma 1867 nyaráról való. A följegyzések tovább folynak, egyhelyt III. Napoleonról mint bukott nagyságról emlékszik meg, az utolsó lapok tehát 1870. szept. 4-e utániak is lehetnek.² Ebben a részben azonban nincs kelet. 1867 nyara után egyetlen évszám fordul elő, a tudós kiadó szerint az is téves. Napi eseményekről, családi ügyekről, Deák Forencéről nincs többé szó, más személy is mellékesen lép elő. A jegyzet már nem napló. Most nem állítja, hogy jeles ember oktalanul cselekszik, ha naplót vezet, most egyszerűen nem ír naplót. Lelkében már nem a hétköznapi szeszélyű vernek hullámokat. Ő a magyar közoktatás, a magyar művelődés palotáját építheti, pihenő óráiban könnyen röpítik szárnyai a szellemi Alpok csúcsaira, melyekről kedvére élvezi eszméinek felséges tájait, az egész emberi színjátékot: multat, jelent és jövőt. Eötvös elemébe jutott, a lelki egyensúly helyreállt.

A Napló első, nagyobbik részében elég gyakran találunk családi, vagy éppen egyéni vonatkozású följegyzéseket. Megtudjuk, hogy Eötvös 52 éves korában használt először pápaszemet (84. l.), följegyzi a Svábhegyre költözés és nyaralás végén az onnan a városba költözés napját. Sorát ejti a születésnap ünnepnek, köztük van egy családi multság leírása, melyen a gyermekekkel együtt táncol a cselédség és a szomszédság. Ebbe a sorozatba beleillik és Eötvösre nagyon jellemző az a gyöngédség, amellyel feleségéről emlékezik meg a házasság 22. évfordulóján.

Valóban, semmit sem tarthatunk természetesebbnek annál, hogy ez a nőies kedély önmaga szórakoztatására ilyen intim részleteket bízott elzárt naplójára. Ezek mind elmaradnak az alkotmányosság helyreállítása után, pedig a Napló korába esik két lányának férjhezmenetele. Elmaradnak ebben az utolsó részben a saját egészségének és életerejének hanyatlásáról szóló halk panaszok, a Napló kizárólag közügyekről, eszmékről szóló elmélkedések sorozatává válik.

² A Napló vége felé Nevelési rapport (288. l.) és más címek alatt olvasható gondolatokat megtaláljuk Eötvösnek 1870 tavaszán elmondott költségvetési beszédeiben, a Naplót bezáró statisztika-töredék talán éppen annak a táblázatnak előkészítése, amelyet e vita folyamán helyezett kilátásba. (1869—72. orszgy. képviselőházi Napló VI. kötet.)

A megbékülésnek ebben a korában is állandóan foglalkoztatta Eötvöst a borus éveknek egyik főgondja, a magyar történettudomány és még inkább ennek tárgya, a magyar sors. Szükségesnek tartotta a magyar művelődés-történelem megírását. A Naplóban elszórt gondolatok közül erre vonatkoznak azok a följegyzések, amelyek a magyar történelmi fejlődésnek a nyugattól való eltéréseire mutatnak rá. Magyarországon — írja Eötvös — a római civilizáció nem maradt fenn, nálunk a barbarizmus is más volt, mint nyugaton. Nálunk az államegység a királysággal egykorú, ez tartotta össze az államot, Mohács azért járt olyan súlyos következményekkel, mert ott az összetartó erő veszett el. A magyar sorskérdésekre saját élményeiből is vehetett anyagot. Különösen az osztrák kapcsolat problémái izgatták. 1848-ban szerinte a magyar törvényhozásnak volt gondja a közös ügyekre, nevezetesen a honvédelmi minisztérium hatásköréről szóló törvény megalkotásakor. Az összeütközést szerinte az idézte elő, hogy Magyarországnak 1848-ban nem volt elég befolyása a közös ügyekre.

A magyar történelmet elég jól ismerhette. Bizonyára figyelmesen olvasta legjobb barátjának, Szalay Lászlónak munkáját, ezért meglepő, hogy Gyermekek Lászlót ő IV. Lászlónak nevezte, ellentétben Szalayval, akinél az újabb fölfogásnak megfelelően ez V. László néven szerepel. Más ponton is sejt-hetjük, hogy magyar történelmi ismeretei nem Szalayra támaszkodnak, de azt nem vonhatjuk kétségbe, hogy a magyar történelem és a magyar vonatkozású statisztika ismeretes volt előtte a maga valóságában. És mégis, Naplója azt árulja el, hogy életének hatodik évtizedében is rabulejtette az álmodozás. A porosz-osztrák háború eseményei gyermekkori álmát varázsolják eléje, s azt reméli, hogy helyreáll újra Nagy Lajos birodalma! Ausztria elveszti német és olasz tartományait, s a császárnak észre kell vennie, hogy uralma alatt a magyar birodalom országai állanak, a régi, katolikus melléktartományokkal. Ez az ábrándozás mutatja, hogy a politikai gondolkozásban ő nem tartotta helytelennek a fantáziát, ez teszi érthetővé, hogy Deák Ferencben alapvető hibának nevezte a fantázia hiányát.

A költőhöz illő ábrándozás mellett azonban tudásra emlékeztető vonások is vannak Eötvösben. Bizonyára önmagára is gondolt akkor, mikor a bölcsre jellemzőnek az örökös önrektifikációt mondta. Ilyen önrektifikáció — mely a visszacsatolások napjaiban aktuális — a kiegyezés utáni miniszternek az a kissé keserű, de megértő észrevétele, hogy az alkotmányos korszak első éveiben több a panasz, mint az abszolutizmus 18 éve alatt volt: az átalakulás mindig csak szenvedéssel jár, és a ház az átépítés ideje alatt a leglakhatatlanabb.

Reális gondolkozásra vall több, szintén napjainkban aktuális jóslata.

Az 1866-i háborúról állítja Naplójában, hogy az ezáltal előidézett változás nagyobb és állandóbb lesz, mint I. Napoleon műve, — hogy a porosz hegemonia és az olasz egység megalapítása III. Napoleon beleegyezésével, szinte támogatásával, két veszélyes szomszédot állított Franciaországnak eddig biztos keleti határára és a francia diplomáciában az előrelátás teljes hiányára vall.

Minden tudományosság és minden bölcsesség ellenére az álmodozó költő áll előttünk az egyetemes fejlődés vizsgálatánál. A költő, aki a végső harmónia reményében él, s aki oly görcsösen fogózik e hitébe, hogy minden

gondolatának van ideje folyondárként kúszni reá, e megrendíthetetlennek vélt oszlopra. Vallás, kultúra, állam, társadalom, nemzetiség, gazdasági élet, Eötvös gondolatainak ezek az állandóan újból hajtó gyökerei az ő ábrándvilágában mind az örök harmóniának: emberiség egységének, az egyén szabadságának és a demokráciának lugását ígéri az epedően várt örök tavaszra.

Ha hitről beszél, elsősorban a katolicizmusra gondol. Mint mindenben, úgy ebben is a politika, a társadalom szempontjából nézelődik és bírál. Isten fogalmába a hit viszi a jóságot, az *abszolutizmus hatása* a kegyetlenség föltevése. Nevetséges a jezsuitáktól való félelem, nevetséges a *többségről* föltételezni azt az infallibilitást, amelyet egy embertől megtagadunk. *Arisztokratikus* volt az a hit, hogy egyes családok isteni eredetűek, ezt végleg elhíthetni nem sikerült, — talán szerencsésebb lesz, folytatja trófásan, — az egyenlőség tanát hirdető *demokrácia*, amely azt akarja elhíthetni, hogy az egész emberiség a majomtól származik. Van egyetlen följegyzése, melyben a katolicizmust — az Enciklika alapján — mint „az auctoritás egyházát” a szabadság ellentétének nevezi. Ismétlődő, irodalmi műveiben is gyakran olvasható gondolata, hogy a keresztyénség az egyéni szabadság döntőerejű előharcosa. Bármily vallástalannak is látja saját korát, a hitet benne hegy-mozgató erőnek tartja. A keresztyénségnek mint politikai mozgatónak archimedesi pontja, mellyel a világot sarkából kiforgatja, a síron túli élet hite. Ez a hit átmeneti jellegűvé, eszközzé süllyeszti a földi életet, s a hívő számára értékétől foszt meg minden földi dicsőséget, minden földi parancsot. Ez szabaddítja föl a hívőt minden földi hatalom alól, s amint az egyházat függetlenné, úgy teszi az egyént szabaddá az állammal szemben, mely a túlvilágra figyelő lélekben csak megvetésre, legföllebb közömbösségre számíthat. Így valószínűleg meg a túlvilágba vetett hit a látható egyház és a földi ember szabadságát. Az egyenlőség gondolatát is az Istenhit vetette meg, hiszen egyenlők csak Istenhez viszonyítva lehetnek az emberek. A szabadság és egyenlőség előkészítője, a hit fogja megvalósítani az emberiség egyesítését, és pedig először a nyugati egyházban, — ehhez csatlakozhatik majd a keleti, ha abban is megvalósul a világi hatalom elkülönítése az egyháztól. Ime a költő, aki nemcsak a jövőt, hanem a csodás átalakulás sorrendjét is ismeri.

Szabadságot és az emberiség egységét készíti elő a kultúra. Nemzeteket alkot az érzelmek kifejezője, a szépirodalom: Dante az olasz, Goethe a német egység előharcosa volt, a magyarságot is a szépirodalom nevelte nemzetté. A törzsekre vagy még kisebb egységekre bontott nemzetiségek egyesítésének következménye lesz az, hogy a nagy nemzetek az egész emberiség egységének tudatára ébrednek, s a közös eszmék, vagy az eszmék közös alapja lehetővé teszi az összemberiség egységét. Ezt is a művelődés készíti elő, de már nem a költészet. A költészet az érzelmen alapszik és csak egyéni, csak nemzeti lehet, — kozmopolita a művelődésnek másik ága, a nálunk éppen 1860 körül fölvirágzó tudományosság, ez fogja majd össze az egész emberiséget.

Ugyancsak a demokrácia, egyéni szabadság diadalát és az összemberiség egyesülését készíti elő az állam fejlődése. Az uralkodók néphadseregeket kénytelenek szervezni, hogy dinasztikus érdekből vívott háborúikban országuk minden erejét latbavethessék, és nem veszik észre, hogy ezzel éppoly szükség-

szerűen szolgáltatják ki magukat a demokráciának, amelyen elkerülhetetlenül győzött a monarchia a feudalizmus fölött a zsoldos seregek szervezésének korában. A monarchákra szükség van, amíg a földön az ököljog uralkodik, de vigasztaló jelenség, hogy reakció indult meg a monarchikus államforma ellen, és az bizonyára éppúgy el fog tűnni, amint eltűnnek majd a ma még szintén nélkülözhetetlen nagy államok, melyek helyén kis autonóm területeket számos nemzetiség fog szervezni nagy federációkba. A fejlődésnek ez a vonala szükségképeni. Az államnak tudniillik egyik legfontosabb célja a szabadság megvalósítása — államérdekből is —, mert nem lehet szilárd az olyan állam, amely „vote universelle“ (198. l.) nélkül vagy azzal nem számíthat polgárai többségének támogató akaratára. Az egyéni szabadságnak pedig egyik megjelenési formája a nemzetiség szabadsága, ettől egyenes út vezet az autonómiák felé. A közeljövőben egyébként el kell tűnnie a hazafiságnak, mert ellentétben áll a szabadkereskedelemmel és az individualizmus eszméjével, ezeket győzelemre segíti a keresztyénség, mely állandó harcban áll a patriotizmussal. Az egyetemes emberiség egyesülését készítik elő a munkás-egyesületek is, a korallhoz hasonlóan zajtalan, de világot átalakító munkával.

Eötvös — látjuk — számbaveszi a gazdasági és hozzátéhetjük, a természeti tényezőket is. Rendszerének, mint egyéniségének is, alapszövege azonban a kultúridealizmus. Ennek egyoldalúságát tudós kutatásai és megfigyelései mérséklék. Kultúridealizmusa világosan látható a szabadságról vallott nézeteiben. Az állam fejlődésének szerinte két előfeltétele van: szabadság és fölvilágosodás, e kettő közül az ismétlések szinte fontosabbnak mutatják a fölvilágosodást. Valóban nagy hatást szerinte csak művelt államok gyakorolhatnak, s az egész emberiség haladása gyerekjáték lesz, ha sikerül az embereket intelligens lényekké emelni (310—311. l.). A szabadságnak és a szabad intézményeknek megszerzése még nem biztosítja a szabadságot, így pl. a parlamentarizmus, a szabadságnak ez az előfeltétele még nem szabadság. A népet művelés által kell képessé tenni a szabadságra. Az új civilizáció tulajdonképpen küzdelem a szabadságért, egyúttal küzdelem az emberiség egyesítéséért: a műveltség terjedésével fogynak el az egyéniségek, a nemzeti egyéniségek is. A szabadságnak és vele együtt az erkölcsnek halálos ellensége a korlátlan hatalom, aggasztó, hogy ez a despotia, az egyenlőségnek velejárója. A korlátlan hatalom megrontja birtokosát, akármilyen legyen az, egyetlen ember, egyetlen társadalmi osztály, vagy az egész nép. Egyetlen ellenszer a hatalmak egyensúlya. Az ókori Görögországot az rontotta meg (280. l.), hogy a helyi autonómiák összefogására hivatott amphiktyoniák nem erősödtek meg, — a modern államokban az a veszély (milyen nevezetes nyilatkozat a *centralista* Eötvöstől), hogy nem adnak elég teret a helyi önkormányzatnak, és (milyen jellemző Széchenyi tanítványára s az abszolút korszak iskolájának öreg tanítványára) a társadalom szabad szervezeteinek.

Eötvös fontolgató természetéből és mindig kutató tudós hajlamából egyaránt következik, hogy képzetének napsütéses tájain az égboltra felhők kerülnek. Tájékein az árnyék néha valóban csak felhőátvonulásból magyarázható. Az imént hallottuk, hogy az emberiség haladása gyermekjáték, ha sikerült az embereket intelligens lényekké nevelni, és már belebotlunk a másik állításba, amely szerint annál kormányozhatatlanabb a nép, minél mű-

veltebb. De elvonul a felhő s nyomtalanul tűnik el mögötte az árnyék: való igaz, hogy közéletlenség szükségképen következménye a demokráciának, — ezen nincs csodáltnivaló, hiszen a nép Istennel is elégületlen — amint különben, teszi hozzá maliciózusan Eötvös: rendszerint a kormány is elégületlen a néppel és éppen ez a kölcsönös elégületlenség ösztönzi a vezetőket fokozottabb munkára, ez az elégületlenség így az emberiség haladásának egyik kellemetlen, de hatékony eszköze.

Kultúridealizmusa szemmel látható valóságok terén mozog, mikor arról beszél, hogy a kultúra a tájképet is megváltoztatja. Mely marad akkor is, amikor a közfelfogással szembe szállva a társadalmi nyugtalanságok, az osztályellentétek igazi okát nem a vagyoni, hanem a szellemi egyenlőtlenségben keresi és igazi ellenszerként a műveltség emelését jelöli meg. A demokrácia igazi bajnoka tehát a nép művelődésének előmozdítására törekszik. Ilyennek tekinti önmagát. Az ő demokráciájának azonban arisztokratikus körvonalai vannak. „A napszámost tisztelem annyira, mint a herceget, de ez nem sok.“ Nem bizony, mert előtte csak az άριστος-nak, a jellemre és észre legjobbnak van értéke. Talán arisztokrata lenne ismét, mint volt gyermekkorában, ha olyan nemességet látna, melynek „az általános erkölcsi szabályokon kívül még különös, csak őt kötelező szabályai vannak“, hiszen utálja az értelmetlen zajt, mely nagy gyülekezetek következtében.

Azok közt a szabályok közt, melyek különösen kötelezik az ő nemességét, bizonyára egyik első helyet foglalja el a gyöngék: testre, lélekre vagy vagyona gyöngék támogatása. Az emberszeretnek ezt az elemi követelményét visszhangozza az ő fülébe a nemzet- és hazaszeretet. A nép érdekében vállalja az Iparegylet és az Iparbank gondjait, annak érdekében kívánja a hitelintézet műveleteinek kiterjesztését a kisbirtokosok kölcsönösen jóálló szövetkezeteire és kívánja a takarékpénztárak és a Schultze—Delitsch-féle segélyező intézetek szaporítását (107. l.). Mint zászlótartója az élet utolsó perceiben, úgy fordul Eötvös a nép felé a Napló végső soraiban. Statisztikai adatokat jegyez föl a betűrend elején álló vármegyőkből: mennyi a tanköteles, az iskola és a tanító, — hány gyerek szorul egy terembe, egy tanító keze alá, — mi a tanító fizetése, milyen különbség van az egyes vidékek, nemzetiségek és vallásfelekezetek népoktatása közt. Abaúj, Arad, Bács, Baranya, Bars, Békés után Beregről kezdett soroknál szakad meg a Napló.

A legtöbb napló rendszertelen. Ez benne van a napló fogalmában, hiszen abban csak az író személyének egysége biztos. Eötvös naplójában — láttuk — a rendszertelenség fokozott, s hiszem, hogy a fölületes olvasó mást nem talál benne, mint egy nagy íróra vonatkozó emléket, és gondolja róla ugyanazt, amit Eötvös ír benne: „A legnagyobb dolgok hitel által eszközöltetnek... Nagynevű írónak műve lelkesedéssel fogadtatik, melyet neve nélkül az egész világ középszerűeknek tartana.“

Úgy hiszem, sikerült kimutatnom az ilyen fölületes ítélező tévedését. Eötvös naplója egy nemzet viharvert sorstengerétől hányatott veszendő nagy lélek belső küzdelmeit revelálja, — ez a Napló a világról szőtt gondolatok megőrzésével egy második, tudományos Ember tragédiájának vázlatát tartalmazza, olyan színműét, melyben az író maga is egész lelkesedéssel játszan akar, s ha sikerül megkapnia a magaválasztotta szerepet, holtig dolgozik azon, a nép, a nemzet emelésén.

Az Athenaeum és a bécsi rendőrség.

Írta: KÓSA JÁNOS.

Annak a bécsi kormányszatnak, amely a magyar reformkor nagy törekvéseit 1848 márciusáig következetesen ellenezte, legmozgékonyabb szerve bizonytalanság a hírlend rendőrség volt. Az ország mindegyik szögletében tartottak besugót, a nagyobb városokban többet is, akiknek kötelessége lett, hogy a politikai, szellemi és társadalmi mozgalmakról részletes jelentést küldözzenek. Az így beérkezett híreket a bécsi udvari rendőri hivatal (Polizeihofstelle) konferenciákon összegezte és hetente egy-két, átfogó, 20—30 lapnyi terjedelmű jelentést készített belőle. Ezeket a jelentéseket Sedlnitzky József gróf, aki 1817—1848 között a rendőri hivatalt vezette, szabályos időközökben köröztette a bécsi kormány vezető tisztviselői között és így Metternich, Kollowrat, valamint a főhercegek, akik a beteg V. Ferdinánd helyett az ügyeket vezették, jórészt általuk nyertek értesüléseket a magyar eseményekről. A rendőrség jelentései mindenkor behatóan foglalkoztak a magyar irodalommal. Ma már, miután a bécsi belügyminisztériumi levéltár jelentős része 1927-ben tűzvésznek esett áldozatul, nem tudjuk kétségtelenül megállapítani, hogy ki lehetett az irodalmi ügyekben járatos rendőrségi besugó. Annyi azonban bizonyos, hogy Heckenast Gusztáv, a híres pesti könyvkereskedő, épp ezekben az években bizalmas szolgálatokat végzett a rendőrségnek. Így maguk a rendőri jelentések írják róla, hogy jó barátságban állott Wirkner udvari titkárral, aki maga is részt vett a rendőri konferencia ülésein és kevéssel utóbb úgy emlékezik meg róla, mint „der Regierung verpflichteter Buchhändler“, megdicsérvén egyúttal a Tánácsról tett feljelentéséért. 1846 elején pedig, lipcei tartózkodása során, rávette apósát, Wigand Ottót, hogy ne nyomasson ki a bécsi kormány ellen irányuló műveket s ez ügyben február hó folyamán Apponyi György gróf alkancellárt is fel akarta keresni. Tehát az alábbi hírek forrásaként legalább is részben, Heckenastot jelölhetjük meg.

1837 januárjában indult meg az *Athenaeum* és a rendőrség március hónapban már felfigyelt munkásságára. „Régi világ bölcsességei“ cím alatt u. i. latin írókból fordított magvas mondásokat közölt a lap és ez már elég volt arra, hogy a rendőrség gyanúját felkelte. Az egyik, a magyar közvéleményről szóló összefoglaló jelentésben pontosan megtalálhatjuk azt az állásfoglalást, amit a rendőrség az *Athenaeum*mal szemben annak egész fennállása során elfoglalt. „A Pesten megjelenő *Athenaeum* szerkesztősége, írják itt, arra törekszik, hogy a régi klasszikusokból való idézgetésekkel azok szövegeiben a liberalizmust és a demokrata felfogást megkeresse. A folyóirat szerkesztői, Schedel, Vörösmarty és Bajza a legliberálisabb írókként ismertek és ez utóbbi azokat a helyeket keresi ki a régi klasszikusokból, amelyek az összefüggésben nem tűnnek fel, de a magyar nemzet jelenlegi állapotában annál botrányosabbak, mert feltűnő betűkkel nyomtatják és a folyóiratot Pest

megye az egész országnak ajánlotta. A cenzor pedig, mint Bajza mondá, semmit sem húzhat belőlük, jóllehet ilyen cikkek láttára a fejét csóválja, mivel a régi klasszikusok kézikönyveknek számítanak.“ Kevéssel utóbb már tovább ment vádjában a rendőrség s „demagóg felfogásúnak“ nevezi nemcsak az Athenaeumot, hanem a *Jelenkort* is, mivel mindkettőnek az elterjesztésén az ellenzék tevékenykedik. A nyár közepén újabb, terjedelmes jelentést közöztetett Sednitzky a magyar közhangulatról s részletesen kitért a nemzetiségi kérdésre is. Megdicsérte Csaplovics Jánosnak, a pozsonyi *Hírnök* munkatársának, a kormány egyik publicistájának munkásságát, ki az 1836. évi magyar nyelvtörvények ellen írt s így folytatta: „Egészen más szellem nyilvánul meg Eötvös József bárónak az Athenaeumban megjelent *Búcsújában*, amit 1836. évi franciaországi kékutazása előtt írt. Ez annál is nagyobb feltűnést kelt, mivel az állam egyik szolgájának a tollából származik,¹ szomorú célzásokat tartalmaz Magyarország kedvezőtlen helyzetére és csak a liberálisok tetszését nyeri meg. Mindegyik ország valamilyen kincset mutathat fel és Magyarországon, ahol minden hallgat, ez nem egyéb, mint a szentelt fájdalom. A hallgatás főokát a következő szavak árulják el:

*S az ősök elenyészett nyomdokára
Az esti szellő új fővényt takar,*

azaz Ausztria megakadályozza az ország előbbrejutását, de e kemény sorssal szemben még mindig vigasztalhat a remény. Ez az exaltált báró — folytatja a jelentés —, aki már a kolera évéből ismeretes, eltökélte, hogy mivel a jelenlegi kormányrendszert nem tartja megfelelőnek, teljességgel lemond az állami szolgálatról, hogy annál szabadabban szövetkezhessenek az ellenzékkel. Említésre méltók ebben a folyóiratban az ott felhasznált könyvdíszek (vignetták), pl. egy láncsal lekötött kard, avval szemben egy kígyó s afölött egy nemtő látható Saturnus-arccal. Ezt a költeményt az ellenzék s mások is szívesen szavalják.“

Ez a jelentés már csak azért is érdekes, mert figyelemreméltó szempontot nyújt a *Búcsú* értelmezéséhez; egyúttal pedig azt is mutatja, hogy milyen behatóan vizsgálták meg az *Athenaeum* minden egyes számát. De bármilyen szigorúan vigyázták is, a rendőrség mégsem tudott mindenkor pozitív vádakat szolgáltatni a lap ellen és a besugók gyakran kénytelenek voltak csupán általános tartalmú kijelentésekkel megelégedni. Így a következő alkalommal már csak arról panaszkodhattak, hogy az *Athenaeum* „bajt termő eszméket“ terjeszt el és az oppozíciónak megfelelő emberei vannak, akik a cikkek titkos jelentéseit értelmezni szokták.

A lap 1838. április 29-i számában Kölcsey kezdett egy hosszabb, öt folytatásból álló tanulmányt közölni Erdély úniójáról, amely a két magyar haza szoros egységartozása mellett érvelt. A rendőrség nem késett a bécsi kormány figyelmét a nagyhatású cikkekre felhívni és hozzátette a maga véleményét is: „A jóérműek, akik ennek a cikknek a megjelenésében egyúttal a pesti cenzura hiányosságát látják, azt óhajtják, hogy Erdélyben megfelelő férfiak támadjanak, akik evvel a cikkel szemben az ottani közvéleményt Erdély, valamint a legfelségesebb uralkodóház szempontjából előnyösebben és alaposabban felvilágosítsák.“

¹ Eötvös ekkor kancelláriai fogalmazó volt.

A pesti cenzura enyhességét más alkalommal is megrótták a rendőri jelentések. Így amidőn Nagy Elek Schnellertől fordított egy cikket *A föld öt részének characteristicája* címmel (*Athenaeum*, 1838, I. 41–42. sz.), megrótták a cenzurát, amiért a monarchikus elvvel ellenkező nézeteket keresztülgendte. A szerző, Amerikáról szólván, „örült“-nek és „igazságtalan“-nak nevezi a királyság gondolatát és az ilyen cikkek rossz hatással vannak az ifjúságra. Egyúttal pedig megismétli a jelentés, hogy az *Athenaeum* a *Figyelmezővel* és a *Jelenkorral* együtt az ellenzék érdekeit szolgálja. Ilyen felfogás mellett nem csodálhatjuk, hogy a rendőrség örömmel szemlélte azokat az irodalmi és hírlapi csatározásokat, amelyek az *Athenaeum*, az irodalom bátor harcosa körül dühöngtek. Különösen két irányból érték gyakori támadások az új lapot. Egyik ellenfelük Munkácsy János, a *Rajzolatok* szerkesztője volt, akinek a magatartását személyi indokok magyarázták. A *Rajzolatok* csak két évvel indult hamarabb, mint az *Athenaeum* s ez az utóbbi egymásután hódította el olvasóit, úgyhogy a *Rajzolatok* már 1839-ben kénytelen volt megjelenését beszüntetni. Munkácsynál konokabb és harciasabb ellenfél volt Orosz József, aki Széchenyi állhatatos támadójaként tűnt fel a magyar publicisztikában, majd Pozsonyban a kormány támogatásával megalapította a *Hírnököt*, ezt a bécsi kormány ízlése szerint szerkesztett konzervatív hírlapot. Ennek hasábjain Orosz és segédszerkesztője, Csató Pál szüntelenül támadták, hol nyíltan, hol célzásokba rejtve, a reformkor vezető egyéniségeit és így az *Athenaeum* körét is. Ezeket a hírlapi csatákat mindig részletesen jegyezték fel a rendőri jelentések.

1838 májusában még csak arról tudósítanak, hogy a két szépirodalmi folyóirat, a *Rajzolatok* és az *Athenaeum* „igen gyenge lábón áll, gomba vitájuk ellenére, amin a magyar közönség szívesen legel“. A politikai lapok közül még mindig a *Jelenkor* a legolvasottabb, a *Hírnök*nek 2000 előfizetője van, de ez a szám egyre növekszik. De ugyanazon év októberében már azt jelentették, hogy Kunoss a bíróságnál akarta Schedelt bepanaszolni becsület sértő kijelentései miatt, de elállott tőle. Csató pedig, aki az *Athenaeum* triászának „irodalmi üzelmeit félelem nélkül feltárta és a liberális párt három íróját keményen szorongatta, mint ahogy még senki sem tette, szintén felszólította őket, hogy egy becsületet érintő nyilatkozat ügyében magyarázatot adjanak“. Kevéssel utóbb szinte diadalmasan küldtek arról értesítést, hogy Orosz és Csató munkássága nyomán Bajza, Schedel és Vörösmarty „aknamunkája“ napfényre kerül és ők „megsemmisülnek“. A *Jelenkor* kivételével mind egyik lap elzárkózott előlük és mihelyt az *Athenaeum* megszűnik, nem marad számukra megnyilatkozási fórum. Egyébként is azt hiszik az irodalmi körökben, hogy a lap legfeljebb még egy évig tudja magát tartani, hacsak a szerkesztőség nem talál valamilyen támogató mecénásra, pl. Széchenyi Istvánra, aki hálás nekik, amiért Dessewffy József gr. ellenében melléje álltak.

Ezek az irodalmi porlekedések, jól tudjuk, 1837 augusztusában kezdődtek, amikor Munkácsy János több munkatársával (Stancsics, Kunoss, Kovacsóczy, Frankenburg) együtt megtámadta az akadémiai drámbírálóbizottságot, amelynek Schedius, Fáy és Vörösmarty voltak a tagjai, hogy a névtelenül kiírt drámapályázaton Horváth Cyrill a feltételek megszegésével, nevének felfedésével vett részt. Jóllehet a drámbizottság tagjait ez ügyben vád nem érthette, ez időtől kezdve a *Hírnök* szüntelenül támadta az Akadémiában és a Nemzeti Színház-

ban egyaránt vezetőserepet játszó Athenaeum-kört és Csató Pál egyenesen azt írta róluk, hogy „ezek az urak dietatorkodnak most a magyar literatúraban“. (*Hírnök* 1838. szept. 3. sz.) Jellemző, hogy amíg Csató, a kormánypárti közíró, diktatúrával vádolta őket, a rendőrség viszont liberális és anarchista eszméiket kifogásolta.

A rendőrségi jelentések nem maradtak egészen hatástalanok, káros hatástukat nyomban megérezte az *Athenaeum*, mihelyt a hatóságokkal dolga akadt. Pedig ez is megesett elég hamar. Ugyanis az *Athenaeum* és melléklapjának, a *Figyelmezőnek* a megindításához Vörösmarty és Schedel 1836 októberében nyert kancelláriai privilégiumot az ilyenkor szokásos formaságok mellett. 1838 őszén azonban a két engedélyes azíránt adott be kérvényt a helytartótanácsnál, hogy a két lapot egyesíthessék és *Tavas* címmel új melléklapot adhassanak hozzá. A kérvényt két társa mellett Bajza is aláírta, aki megindulása óta társszerkesztőként jelezte a lapot és a tulajdonképeni szerkesztési munkát is végezte. Kérésüket Teleki József gr., az Akadémia elnöke és Nyéky helytartósági referens — akit a rendőri jelentés „a magyar nyelv nyilvánvaló tisztelőjének“ nevez — azonnal, magasabb helyre való felvitel nélkül teljesíteni akarták. Velük szemben Sorsich helytartósági tanácsos úgy vélekedett, hogy mivel a privilégiumot a kancellária állította ki, tehát a megváltoztatásához is tőle kell engedélyt kérni s a helytartótanács többsége Sorsich véleményét fogadta el. Így tehát az ügy a kancellária elé került Bécsbe és a rendőrség ezzel kapcsolatban nyomban jelentette véleményét, hogy a jóérlművek nincsenek megeleégvedve a folyóirat hangjával, tehát azt óhajtják, hogy ne siessenek kedvezményekkel a segítségre, hanem a privilégiumban szokásszerűen felvett záradék (ipso facto revocandum privilegium fore) értelmében vonják azt vissza. Úgy látszik, a rendőri véleményezés hatásos volt és Vörösmartyék kérvényét elutasították. A *Figyelmező* fennmaradt továbbra is, viszont a *Tavas* nem indult meg.

A régi vádakat fonta ismét csokorba egy másik jelentés. Arról panaszkodott, hogy az *Athenaeum* „szemtelenége“ a rossz pesti cenzúra következtében egyre növekszik. A demagógia szerve ez a lap, amely nyugodt és becsületos polgárokat gyaláz, a magyarszínészek és színésznők szidalmazását kurzív betűkkel nyomtatja és legutóbb (az 1838. évi II. 42. számban) Orosz és Csató ellen támadt, kártékony lapnak nevezvén a *Hírnököt*. Amíg a pesti ellenzéki lapok minden büntetendő csínyt megengedhetnek maguknak, a pozsonyi *Hírnököt* a mérséklet korlátai között tartja a megfelelő cenzura. De ez a lap nem tudja hivatását teljesíteni az ifjúság körében oly gyakori rágalmozások ellen, hacsak hamarosan meg nem reformálják a pesti és budai cenzurahivatalokat. Amint látható, a rendőrség besúgója minden magasabb eszmény nélkül, kizárólagosan személyi kérdésnek fogta föl az irodalmat. Természetes tehát, hogy az *Athenaeum* körének személyes ügyeire is kiterjesztette figyelmét és alig leplezte örömet, ha arról valami rosszat jelenthetett. Nem feledkezett meg tehát arról sem értesíteni, hogy Bajza lemondott a Nemzeti Színház igazgatásáról és Szentkirályi lett az utóda. „De semmi jobbat nem várnak, teszi hozzá, mert Szentkirályi éppoly kevésbé érti ezt a vezetést.“

Az *Athenaeum* 1839. január 20-i számában Fábíán Gábor, a népszerű Tocquille-től közölt fordítást *Az eskütszék* címmel, amely az eskütszékí bíráskodás nagy előnyeit fejtegette. A rendőrség felháborodással tett jelentést

erről a cikkről és különösen a következő mondatait emelte ki: „Ott, ahol bírákat egyetlen ember nevezi ki, bizonyos lehet elítélhetése fölül az, aki ezen egyetlen ember ellén panaszt emel. A bírák elmozdíthatatlansága senkit sem biztosít evvel szemben, mert hiszen a bírák feláldozták függetlenségüket, hogy bírák lehessenek.“ Ez a két kifogásolt mondat az eredeti magyar szövegben fel nem lehető és kétségtelesen látszik, hogy a rendőrség besúgója a magyar-ról németre való fordítás közben a mondatok értelmét erősen elferdítette: a bécsi rendőrség ilyen fegyverektől sem idegenkedett a magyar irodalom elleni harcban. A cikk nézetei — folytatja a jelentés — annyiban időszerűek most, mert Wesselényi és Kossuth pörével kapcsolatban az ellenzék egyre azt hajtogatja, hogy a királyi és a hétszemélyes táblát az udvar befolyásolja. A cikk amúgyis ellenséges szellemben szól a monarchikus elvről és csodálkozni kell, hogy a cenzor átengedte. Hozzáteszi még a rendőri jelentés, hogy a magyar újságok közül a *Jelenkor* 3900, a *Hírnök* 2800, az *Athenaeum* 800, a *Regélő* 700, a *Rajzolatok* 300, a *Figyelmező* 300, a *Heti Lapok* ugyancsak 300 példányban kel el. Kevéssel utóbb történt az a sajnálatos eset, hogy Földváry Gábor, a tekintélyes pesti alispán sajtópört indított az *Athenaeum* ellen egy színházi hír miatt. A rendőrség ebből már azt következtette, hogy az *Athenaeum* szerkesztői önmagukat buktatják meg, mivel Pest megyénél színházi ügyekben ellenzéki szerepet játszanak és ezáltal elveszítik a népszerűségüket. Amióta az opera ügyében harcolnak, az igazgatóbizottsággal való küzdelmük mindig az ő hátrányukra dől el, úgyhogy már gyűlöletesek lettek s a megyegyűléseken nyíltan szidalmazták őket. Földváry már megindította a sajtópört Bajza ellen és a színügyi bizottság nyilatkozatot adott ki ellenük, amelyben nyilvánosságra hozza a pártosságukat, a magyar színház elleni beállítottságukat, romlott machinációjukat és színi bírázataik hamisságát. Csató persze nem mulasztotta el, hogy ezt az alkalmat a *Hírnök*ben ki ne használja ellenük. Jó lenne, végzi a rendőrség, ha most egy újabb újság indulhatna meg, pl. az, amelyikért Molnár folyamodott, hogy egy csapással megsemmisítse az „athenaeista pártot“, amely a *Jelenkorral* együtt már annyi zavart okozott.

Mindezek után egy évnél is hosszabb ideig hallgatott a rendőrség az *Athenaeum*ról és amikor figyelmét reá ismét kiterjesztette, csupán a régi vádak ismétlésével állhatott elő: „Szerfölött csodálkoznak Pesten amiatt, írja ekkor, hogy a kormány nem fordít nagyobb figyelmet a Magyar Tudóstársaság, valamint az Athenaeum és melléklapja, a Figyelmező üzelmeire, mert ezt a lapot a társaság legtúlzottabb tagjai, Bajza, Vörösmarty és Schedel szerkesztik és arra törekcszenek, hogy a legveszélyesebb ellenzéki elveket észrevétlenül, hathatósan terjesszék. Csodálkoznak, mikép engedhet át a cenzúra egészen fel-tűnő célzásokat a miniszterekre, a kormányra és a papságra.“ Ezért szigorú és pártonkízüli cenzort ajánl az *Athenaeum* megfékezésére, de semmiesetre sem Karátsonyi cenzúrabizottsági ülnököt, aki társaságukhoz és a szerkesztőséghez tartozik; ezzel szemben pl. Czech ülnök alkalmas lenne annak lelkiismeretes szemmel tartására. „Közismert — végzi a jelentés —, hogy az újságok, folyó-iratok, naptárak milyen nagy mértékben hathatnak egy nemzetre. Franklin naptára az északamerikai államok függetlenségének rakta le alapját.“

A személyeskedő hír, a „pletyka“ volt a legkedveltebb a rendőrség szemében. Ilyennek kell tartanunk azt az 1841 januárjában kelt jelentést is, hogy Pesten jelenleg 26 hírlap jelenik meg s ezek között Kovacsóczy új szép-

irodalmi lapja. Az utóbbi versenyt jelent az *Athenaeum* számára, tehát a szerkesztők elküldték Erdélyit és Vachotot a kávéházakba, hogy azt meg ne rendeljék, mert kormánylap lesz. „Igy lehet valakit ebben az országban (t. i. Magyarországon) rossz hírbe keverni!“ — sóhajtott fel a rendőri jelentő. Úgy látszik, az *Athenaeum* szerkesztőinek minden lépését figyelték; személyi és irodalmi viszonyaikról egyaránt tudni akartak. A mindenütt jelenlévő rendőrség elől valóban nehéz lehetett valamit elrejtetni. Kevéssel utóbb már Schedel szándékáról tudósítanak, aki a tanulmányi és cenzúrabizottságnál akarta ez időben a megüresedett ötödiki állást elnyerni. Célja érdekében már 1840 nyarán Bécsbe utazott és útjával egyidejűleg jelentette róla a rendőrség, hogy „közismerten ellenzéki“, tehát az állás szempontjából megbízhatatlan. Érthető, ha a rendőri besúgó ezek után valósággal felháborodott, amikor a helytartótanács mégis Schedelt jelölte első helyen az állásra. „Őt választani annyi — ismétli a rendőrség —, mint tárt ajtót nyitni az anarchista törekvések előtt. Alig tudjuk megérteni, hogy Mednyánszky báró miként járulhatott hozzá ehhez a javaslatához.“ Döbrentei Gábor ezidőben nyerte el állami hivatalát és hasonló cél lebeghetett most Schedel előtt is. De szándékát nem koronázta siker; úgy látszik, hogy a bizalmas rendőri jelentések megtették a hatásukat.

A rendőri jelentés ismét majdnem egy évet hallgatott az *Athenaeum*-ról, de akkor külön cikket szentelt neki és az előzmények után csodálatos, megbecsüléssel teli hangnemben foglalkozott vele. Az *Athenaeum* 1841. október 29-i számában jelent meg Vörösmarty *Fóti dala* és a rendőrség bőven, szinte esztétikai szempontokból ismertette: „A bordalt már hosszabb idő előtt költötte a költő és különböző társaságokban előadta, de csak most jelent meg nyomtatásban. Vörösmarty költeményei általában klasszikusak s olyannyira, hogy a lírai és heroikus műfajban az élő költők között Francia- és Németországban is alig lehetne valakit melléje állítani; de ez a költemény lírai alkotásai közül is kiválik, mind szabadság- és hazafias dalai, mind tulajdonképeni nemzeti dalai közül. Tréfa és komolyság a legbájosabb módon egyesül benne.“ Fót Károlyi István gr. szép birtoka, ahová Bártfay László társaságot szokott összehívni. Egy ilyen társaságban nyerte Vörösmarty költeményéhez az ideákat és erre utal a címe is. „Az ellenzék lelkesedik a dalért, a lapot számonként is veszik és kívülről idézik az egyes szakaszokat. Általában azt tartják, hogy a szabad sajtó büszke lehet ilyenfajta virágaira.“ Ez volt az első s egyetlen dícséret, amit az *Athenaeum* a rendőrség részéről nyert és a bécsi kormánykörök tetszését bizonyára nem a költői művészet nyerte meg a *Fóti dalban*, hanem a költemény alapgondolata, a mélységes királytisztelet. A bécsi kormány és a rendőrség a köztársasági, anarchikus eszméktől féltette alaptalanul Magyarországot, tehát örömmel látta, hogy az ország első költője a monarchikus elvnek adott szép megnyilatkozást. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy ekkor már egy évfolyamot ért meg Kossuth *Pesti Hírlapja* és az ő politikája mellett Széchenyi és köre, amihez Vörösmartyt is joggal lehetett számítani, a mérsékelt ellenzékét jelentette.²

² Tanulmányunk anyagát a bécsi Házi-, Udvari- és Allami levéltárban lévő *Informations-Protocoll, Ungarisch-Siebenbürgische Abteilung*-ból merítettük.

Irt-e verset Tokody Márton?

Az 1735. évi zendülés verses visszhangjai közül már 1866-ban hármat tett közzé K. Papp Miklós kis monográfiája (*Az 1735-i zendülés története*). Kettő belekerült Thaly Kálmán *Adalékjaiba* is (II. 423. és 433. l.). Pintér Jenő nagy összefoglalásának IV. kötetében (242. sk. l.) csak a „Péror veszedelme“ címen közöltnek mondja el tartalmát, a bibliográfiai jegyzetekben pedig még egy közlés helyét jelzi, az Irodortört. Közl. 1929. évf.-ában. Thaly kiadását azonban nem vetette egybe ezzel a közléssel, így az összevetés nyomán szükségszerűen felvetődő problémát sem láthatta meg. Rövid cikkünkben ezt szeretnők tisztázni.

A „Péror veszedelme“ címen ismert éneknek több változata van. Az elsőt — mint Thaly is jelzi — Szilágyi Sándor az *Uj Magyar Múzeum* 1859. évi kötetében közölte, hódmezővásárhelyi kéziratból. Papp Miklós ugyancsak Szilágyi másolatából tette közzé műve 134—137. lapjain. Thaly egy, teljesebbnek látszó másolatát találta meg a Nemzeti Múzeum könyvtárának Hung. Quart. 175. II. jelzésű kéziratot füzetében. E kézirat címe: *Magyar világi Énekek, mellyeket egybeszedett és le irt Jankovits Miklós Anno 1789*. Ebben a II. füzet 33. b. lapján XXXIV. szám alatt kezdődik a vers „Péror téteményei és halála“ címen. A Jankovits-másolat jóval bővebb a Szilágyi közölté szövegnél (az 21, ez 38 versszak). Thaly egyebekben híven nyomatja le Jankovits másolatát, csak az utolsó versszakot iktatja át Szilágyi közléséhez híven a magyarok vallomásába, 26. szakként. Lényegében a két nyomtatott szöveg abban különbözik, hogy a Thaly-közlés a magyarság keserű haragjának (13—15. vssz.) és a börtönben szenvedők nyomorúságának is (17—21. vssz.) kifejezést ad, Péror búcsúját pedig teljesebbé teszi. A legfontosabb bővülés a 37. versszak, mert ez a szerző nevét látszik elárulni:

A ki ez verseket egyben componálta,
kinek nevezetes . . . . . ura,
Töködy Mártony volt ennek fundatora,
magyar kurucoknak oberst kapitánya.

Ha valaki a vers olvasásában nem elégszik meg a címmel, ennél a vallomásnál meg kell állapodnia. Thaly ugyanis ennek alapján a vers szerzőjévé Tokody Mártont teszi meg, nem ugyan a vershez fűzött jegyzetekben, mert ott erről nem szól, hanem a kötet tartalomjegyzékében (352. l.). Amde a rabok szenvedését a verselő első személyben mondja el: „...hordoztunk láncokat“ stb. Ha tehát Tokody Márton írta a verset, a rabok és lázadók között kellett lennie. Pintér Jenő, minden gyanú nélkül vévén át a tartalomjegyzék utalását, Tokodyt vallja a versszerzőnek és elmondja róla, hogy „biharmergyei nemes, a császári hadseregben előkelő katonai rangot viselt“. De akkor hogyan szerepeltetheti önmagát a rabok között?

A kérdés megoldásához az a változat segít, amelyet Kozocsa Sándor tett közzé az Irod. Közl. 1929. 470. sk. lapjain. Ennek a végén ezt olvassuk:

Rab voltam, ezek közt viseltem vasat is,
A vasat viselvén hordoztam láncot is,
Sirva ettem délben kenyeret, estve is,
Estvét nagy bánatban értem, mint azok is.
A Csonka torony volt helyem több rabokkal,
Mely környül vitetett erős kőfalakkal,
Melyben minden napon ültem nagy bánattal
Várván szabadulást gyakor óhajtással.

Ez a változat tehát még határozottabban a rabok társának, a zendülés részesének vallja a szerzőt. Megindulásának lírai részei is nyilvánvalóvá teszik, hogy a rációk álnoksága ott ég keserűségében. A vers írója még nem tud az ítéletről, nem tud Péro sorsáról sem, tehát nyilván még a rabság idején keletkezett a verse. Mivel elbeszélő része (11 vsz.) egyezik a Thaly-közölte énekkel, kétségtelen, hogy a többi változat ebből a Kozocsa-közölte szövegből fejlődött.

Ez a változat bővült Péro kivégzése után az ítékezés és a búcsúztató versszakaival. A bővülés első fázisát a Szilágyi féle változat mutatja; a legkésőbbi lejegyzés, tehát a legbővültebb szöveg a Jankovits-másolat.

Már ennek alapján is kimondhatjuk, hogy versünknek szerzője Tokody Márton nem lehet. De talán bővítője? — Az 1736-ban megjelent „Rövid Példa“ — amely már a Thalynál és Pappnál lelhető „Új szomorú éneket“ is közli — a pör aktáinak során sehol sem említi Tokody Márton nevét. Nem tud róla a pörnek újabb ismertetője sem. De ha a fontos versszakot gondosan vizsgáljuk, abból sem kell azt olvasnunk ki, hogy Tokody a szerző, csak azt, hogy a vers írójának valami kapcsolata volt Tokody Mártonnal, aki fundatora — nem a versnek, mert vers-fundatorról nem szoktak beszélni —, hanem az olvashatatlan helynek vagy seregnek, amelyet már Thaly sem tudott megfejteni. A Péro lázadásáról szóló ének tehát nem Tokody Márton írása, szerzése; azt a változatot, amelyben Tokody neve szerepel, az 1736. március 13-án Borbély Mihálynak megküldött, most Kozocsa közlésében előttünk levő szövegből a megszabadult rabok közül az az ismeretlen formálta újjá, aki szabadulása után Tokody Márton jószágára vagy inkább seregébe került.

Tokody Mártont tehát, aki fegyverrel szerzett magának nevet, alap-talanul gondoltuk a vers szerzőjének.

De ha már ezt a kis félreértést helyreigazítjuk Pintér Jenő hatalmas irodalomtörténetében, iktassuk vissza a Péro lázadásáról szóló énekek felsorolásába azt a 103 versszakos elbeszélést is, amelyet Papp a 158—173. lapokon közölt. Ezt nem közli Thaly az Adalékokban, azért nem tud róla Pintér; pedig érdekes hajtása a mozgalom hullámának. Ugyanúgy a király iránti hűség hirdetője, mint a Thalynál is meglévő — de Pintérnél hiányzó — „Új szomorú ének“. Hódmezővásárhely áll elbeszélése központjában, záró figyelmeztetése is előbb „A H. M. Vásárhelyi köznéphez“, azután a vásárhelyiek nevében „Minden rendes karbeli magyar hazánknak igaz tagjaihoz“ szól, tanulságát így foglalván össze:

Végre minden értsd meg a dolog summáját:
 Ha ki nem tiszteli a király orezáját,
 Nem éri esendesen halála óráját,
 Az életnek el nem nyeri koronáját.

Szerzője Bonfiniust olvasta és idézi, erős híve és hódolója a Károlyiaknak, elítélője a Bocskai- és Thököly-féle mozgalomnak. Irodalmi olvasottságát az ilyen hasonlatok mutatják:

Miként a feltámadt szép napnak fényére
 Fut a préduló vad barlangos helyére,
 Úgy ez igaz széknék szorgos kérdésére
 Ezek megnémultak, fejek esüggött fére.

Maga a vers egy szemtanúnak késői referátuma; Mária Teréziához intézi fogadalomtételét.

Végül — a teljesség kedvéért — megemlítem ezeknek az eseményeknek latin verses visszhangját is. *Elegi illustrissimi adolescentis Antonii L. B. Mednyánszky de Medgyes poetae cassoviensis* c. kötetben (1735) két elégiát találunk: „Ad Regnicolas superioris Ungariae cum adversus seditiosos Trans Tibiscum arma moverent“ és „Poetae profligatam esse seditiosorum cohortem inaudiens pacem advenisse Regno gratulatur“ címen. *Alszeghy Zsolt.*

Amikor Petőfi aranyat szállított.

A földi javakban sohasem dúskáló költővel ilyesmi is megesett. Persze, csak katonakorában s hivatalos minőségben.

Az Országos Levéltárban Petőfi—Bem-kapcsolatok után böngészve, a kézirásos és három kötetből álló „A honvédelmi bizottmány és a kormányzó 1849. évi mutató könyve“ c. iktatókönyv I. kötetében, amely az A—G-betűs akták jegyzékét tartalmazza, Bem címszónál a következő bejegyzést találtam: [Bem] „Petőfit őrnagyul ajánlja, küld általa nyers aranyat, szabadságot ad Pesten időzhetnie“. Ennek az aktának a száma 7447 volt. Kerestettem a Levéltárban, de nincs meg s egyik illetékes tisztviselő felvilágosítása szerint az ügyirat — más esetleges lelőhelyet is számításba véve — már elveszetteknek tekinthető.

A nem talált aktával kapcsolatos eseményeket — egyéb, a jegyzetekben megemlített források¹ alapján — Ferenczi Zoltán *Petőfi életrajza* III. kötetében a 327—341. lapokon tárgyalja. Ezek szerint Bem altábornagy Freydorfból, Temesvár alól 1849. május 4-én futárként hivatalos levelekkel küldte a költőt Debrecenbe Kossuthhoz, majd tovább Pestre. Petőfi kétfajta üzenetet visz magával; egy május 4-én kelt, Kossuthhoz címzett, franciául

¹ Ezek közül legfontosabb a Petőfi-Múzeum V. évf. (1892) 6. sz.-ban ugyancsak Ferenczi cikke: *Bem hadijelentése a „Honvéd“-ban*, ahol e kérdéssel bővebben foglalkozik és Klapka visszaemlékezése a Magyar Szalonban (1885. évf. okt. sz.): *Petőfi összekocnása a hadügyminisztériummal*.

írt meglehangú és *magánjellegű* ajánlólevelet, melynek főbb részei magyarul a Vasárnapi Ujságban (1875. évf. 2. sz. 26. l.) jelentek meg Ferenczi szerint Petőfi István N. Múz.-beli hagyatékából Szász Károly fordításában, bár Szász Károly nevét a Vasárnapi Ujság nem tünteti fel. Ezt a levelet tehát ismerjük, elején ez olvasható: „*Tegnap* írt leveleimet *ma* viszi Önhöz Petőfi úr.“ A *hivatalos* iratok ennél fogva *május 3-án* íródtak; *ezek nem ismeretesek, tárgyukat* azonban a *mutatókönyv* elárulja. Bem előterjesztései három irányúak: a költő őrnagyi rangjának megerősítésére vonatkoznak (május 3-án kelt Petőfi „vezérkari százados“-nak őrnaggyá történt kinevezése is), a nyersaranyzárlítványról beszélnek és Petőfi pesti szabadságát engedélyezik, ha ehhez a minisztérium is hozzájárul (ez utóbbi feltételre mutat a hivatalos bejegyzés végső szavának *ható-képzővel* történt ellátása; a hozzájárulás szükségese voltát a háborús idők szigorúbb fegyelme magyarázhatja).

Az iktatókönyv három adatából csak a középső tartalmaz valami újat, azt, hogy *Bem Petőfivel nyersaranyat küldött a kormánynak*. Arról, hogy Bem az 1849-i erdélyi vagy délvidéki hadjáratban aranyzákmányra tett szert, egy idevágó tudósításban sem olvastam. Nem említi ezt Gyalokay Jenő újabbban megjelent, *Bem erdélyi hadjáratáról* szóló alapos monográfiája sem. Elképzelhető azonban, hogy akár az aranyban gazdag Erdély valamelyik feldolgozó üzemében, akár egy lefoglalt ellenséges hadipénztárban aranyrudakat zákmányolt Bem, mert a kohászatban, nemesfémre vonatkoztatva, a „nyers“ kifejezés „iparilag fel nem dolgozott“, tehát érmévé, ékszerré stb. meg nem munkált anyagot jelent. Ilyen rúdaranyat küldött tehát a pénzre rászoruló háborús kormánynak Bem katonai örökisérettel, s éppen annak a kedvelt tisztnak vezetésével, akinek ekkor a hadügyminisztériumban nagyon rossz híre volt, s akinek ő épp akkor akart kedvezményeket (ezek között az őrnagyi kinevezés megerősítését) kieszközölni a kormánytól.

Ismerve a költő és Bem közötti benső baráti viszonyt és azt, hogy Petőfibre a hadügyminisztériumban nemcsak a korábbi Mészáros Lázár-féle eset, de egy, Bem beleegyezésével történt, Kossuthnak is igen kellemetlen hírlapi közlés miatt haragudtak (a Vécsey-ügy a Honvédben!), feltételezhető, hogy *a becses nyersaranyküldemény átadását Bem azért bizta kedres poétájára, hogy a küldemény vételekor a vezetőkben keletkező öröm révén is segítse Petőfi sorsának jobbrafordulását*. A Vécseyt rossz hírbe hozó levél közzététele azonban oly kellemetlen volt a kormánynak, hogy az eset már bűnbakot követelt. Bár a közlés Bem tudtával történt, eljárni csak a külső fegyelmet kevésbé tisztelő poétával szemben lehetett. Petőfinek kellett bűnhődnie, ezért Kossuth és Klapka sem az őrnagyi kinevezést nem erősítették meg, sem szabadságot nem adtak. De ezekről Ferenczi már bőven beszél.

Közlésem Petőfi életének alakulására csak igen kis terjedelemben vet új fényt. De nem az adatközlés nagysága, hanem Petőfi személye teszi indokolttá, hogy az ilyen kis hír is nyilvánosságra kerüljön. Talán ez az adat is, a többi más apróval együtt, felhasználhatóvá lesz egy új tudományos Petőfi-életrajzban, amelynek a még oly becses és alapos Ferenczi-féle után is el kell jönnie.

Benkó Barnabás.

Újabb adalékok egy Ady-motívumhoz.

1.

Kisebb-nagyobb Ady-tanulmányaimban sokszor foglalkoztam egy Ady-motívummal, amely Ady költői világának egyik mindvégig legszámontartottabb s leggyakrabban előrántott ötlete. Ez a motívum: a gondolat s főképp a költői gondolat megszemélyesítése. Ez a költői ötlet — költői képzet — ha az összes idevágó verseket csoportosítanók — egy nagyon vastag kötetnyire terjedő verscsomót tenne ki. Az eszmei váza, alapja ennek a motívumnak: a költői megvalósodásért küzdő gondolat. Mondhatnók így is: a költői alkotás létrehozásának, megszületésének fájdalmas vajúdási folyamata. Ezt a fundamentális képzetet Ady sokféleképp formálja és személyesíti. Ennek a képzetnek legfontosabb s legtipikusabb mozzanatai Adynál: 1. a lélek szenvedő állapota, izgalmas, nyugtalan gyötrődése; 2. a különféle versbe kívánczó gondolatok csoportos jelentkezése, rohamos előtolakodása a költői lélek alkotó műhelyében (legjellemzőbb példái ennek az *Özvegy legények tánca* és *Az én koporsó-paripám*, de még az 1904-ből való *Elűzött a földem* is); 3. a manók, „gondolat-manók“, „manó-sereg“, gondolat-„fattyúk“ stb. stb. tánca, táncba-fogása; 4. az éjszaka, mint a verskeletkezés, vers-csírázás időpontja. — („Manók“ helyett nevezi Ady vers-valósulásra törekvő gondolatait „meddő álmok... sápadt némberek cifra seregének“, „kiméráknak“, „láz-virágoknak“, „özvegy legényeknek“, „bús emberek éji csapatának“, „suhogó árnyaknak“, „árnyékoknak“, „lovaghadnak“, „katonáknak“, „had-seregnek“ stb. stb.)

E motívum legeslegelőször 1903. október 24-én kerül Ady tollára, helyesebben: a nyilvánosság elé (a *Nagyváradi Naplóban*), amint ezt az *Irodalomtörténet* 1935. 5—6. számában *Egy Ady-motívum eredete* c. cikkemben megállapítottam. Ugyane cikkben pontos filológiai egybevetéssel igazoltam azt is, hogy Ady a megszemélyesített gondolat „manó“-képzetét kétségtelenül Bródy Sándor *Faust orcos* c. regényének két mondatából merítette. (Az *Irodalomtörténet* 1938. 1—2. számában újra foglalkoztam ezzel az Ady-motívummal — magyar és világirodalmi egyezésekkel és vonatkozásokkal világitva meg Ady költészetének ezt az érdekes problémáját és műhelytitkát.)

Már az előbb említett *Irodalomtörténet*-beli 1935-i cikkem írásakor úgy vélekedtem, hogy a Bródy táncoló gondolat-manói nem eredeti szemléletek. Emlékezetemben ködösen és tétován felrémlett valami Maupassant-passzus; ma is úgy sejlik előttem, mintha ennek az írónak egy, nem eokkal megőrlése előtt írt *Horla* c. hosszabb lélekrajzában találkoztam volna a Bródyéhoz hasonló megszemélyesítéssel. A véletlen különös jóvoltából kezembe akadt a két Goncourt *Charles Demailly* c. regénye, ifj. Korányi Frigyes fordításában (Klasszikus Regénytár, 1905.). Ebben a regényben (80—82. l.) van egy rendkívül érdekes részlet a költői alkotás keletkezési-formálódási folyamatáról. Nem valószínű, hogy ez volna közvetlen forrása a Bródy költői-gondolat-személyesítésének; valószínűbb, hogy Bródy egy olyan másik, későbbi regényből vagy novellából merített, amely a múlt század ötvenes éveiben megjelent *Charles Demailly*-ből kölcsönözte a szóbanforgó gondolat-metaforát.

A *Charles Demailly* említett passzusa a következő:

„Károly követte Chavannes tanácsát. Könyvet ír... félrehajtja fejét, les, félig behúnyja szemét, vár s tovább vár, gondolatokat idéz fel... Eleinte csak köd, homály van fejében; majd mintha a fátyol sápadna, s mögötte felhők között, a reggel ezer sugara rendezkednék hajnalhasadásra; majd meg az akarat, odairányzott belső látás tüze alatt alakok, csoportok kezdenek kibontakozni s már-már követhetők; végre a kitartó erőfeszítés nyomásától megered a vonal, testet ölt a gondolat, kél a kép. Ekkor megragadja az alakot öltött és megszilárdult víziókat, melyek élnek és készek a megíráshoz, mérlegeli, kipróbálja, átgyúrja őket; és elégedetlenül dobja vissza gyakran az ismeretlenbe, az ürbe, hol porrá törnek a gondolatok, csak olyan kevés zajjal, s olyan kevés nyomot hagyva, akár a szappanbuborék, ha gyermek fúvásától pattan szét... Karosszékébe merülve ült Károly, fátyolozott tekintettel, s ideges kezei nyomkodták, tapogatták homlokát, és nekifeszültek, mintha álmok kapuját erőltetnék. Mélyebbre ásott, kutatott gondolataiban és íme új képek keltek, *de tovaszálltak, szinte szöktek előle, mint leánykák, kik táncra kérietik magukat és fejüket elfordítva bájosan suttogják: — nem, nem!* De elibök vágott Károly és majd hogy nem karjaiba kapva kényszerítette belé őket műve körtáncába. Amint nemsokára már túlzgatottá lett minden cerebrális képessége s megfeszült gondolatának minden húrja, amint képzelőereje elérte a cselekvés és világosság paroxizmusát, szinte a végsőig, a megdermedésig feszítve figyelmét, egész terjedelmében vette szemügyre Károly alkotását, egyszerre ölelte át lelke a benne élő alakokat, s azt a halhatatlan Psychét, ki mosolyával ihlet életet az emberi művészetbe... E küzdelmei s örömei között, ebben az ittasságban s túlerőtötésben kellemes varázsnak s ingernek érezte Károly még kimerültségét is, halántékai forróságát és a hallucinálás izgalmi után beálló elernyedést is. Átengedte magát ringató hatásuknak, annak az állapotnak, melynek andalító lágsága hasonlít az ájulást megelőző, s néha annyira jóleső elereszkedéshez... *A munka izgalmi még párnán is nyugtalanították, s meg-megrezentették testét. At meg átsuhant a gondolat még behúnyt szemén is; új lángra lobbantotta a kialudt agyat, mely már ajtót zárt, mint a boltos, aki kereskedett egész napon át. A gondolat újra megnyitotta ajtaját, visszahívta belé az életet, sürgölődő alakokat, eszméket; és visszatértek az eszmék; kevésbé fátyolozottak, kevésbé leplezettek, kevésbé tűnények s tartózkodóak voltak, mint fényes nappal. Mintha csak szebbé és szabadabbá tenné őket az éj, telt voltak pajkos kacér, kihívó ingerrel és mindjobban lebecsátották álarcaikat, amint lépésről-lépésre közeledett az álom... Bájos árnyak, álmatlan éjkek tünderei, kiknek csak álarcait s szárnyuk himporát őrzi meg reggelre emlékezetünk.*“

A figyelmes olvasó azonnal megállapíthatja az Ady s a Goncourt-ok azonosságig menő hasonló jellemzését az alkotás lázában égő költői lélekről. Goncourt-ék „alakot öltött és megszilárdult víziói“, melyek „az ismeretlenbe, az ürbe“ hullanak, „olyan kevés nyomot hagyva, akár a szappanbuborék“; a költői képzeletben egyre-másra koló új képek, amelyek „tovaszállnak, szinte szöktek a költő elől, mint leánykák, kik táncra kérietik magukat“; az éji nyugalom párnáit is nyugtalanító „pajkos, kacér, kihívó ingerű“ gondolatok, eszmék, melyek „új lángra lobbantják a kialudt agyat“; a „bájos

árnyak, álmatlan éjek tündérei, kiknek csak álarcait s szárnyuk hímporát őrzik meg reggelre emlékezetünk“, — mindezek a lázas elképzelések egytől-egyig megvannak Ady *Őzveggy legények tánca* s *Az én koporsó-paripám* című és több, sok más versének a költői képzelet lelkiségét megszemélyesítő alakjaiban és jelenetezéseiben.

Ezek a hasonlóságok annál inkább meglepők, mert semmi valószínűsége sincs annak, hogy Ady olvasta volna *Demaillly Károlyt*. Először: mert ez a regény, a maga egészében, kevésbé sikerült, fárasztó menetű műve a Goncourt-testvéreknek, úgyhogy *eredetiben* alig lehetett volna türelme Adynak az elolvasásához; továbbá: akkor, amikor e regény magyar fordítása megjelent, 1905-ben, Ady már túl volt az ifjú olvasások mohó korszakán s ritkán vett kezébe egy hosszabb s különösen olyan regényt, melynek mese-volta és alak-típusai — már az első fejezetekből kitetszőleg — korábbi vagy későbbi regényírók munkáiban sokkal tökéletesebb-vonzóbb kidolgozásban íródtak meg.

Az Ady és a Goncourt-ok egyezései a költői alkotás pszichikumának megjelenítésében magában a téma természetében rejlenek. Ezt a feltevést erősítik azok a hasonló tárgyú és jellegű adatok, amiket az *Őzveggy legények táncáról* írt nagyobb tanulmányomban s az itt többször említett *Irodalomtörténet*beli cikkeimben Shakespeare, Goethe, Tegnér, Petőfi munkáiból idéztem. Behatóbb kutatómunka mellett bizonyára egész serege kerülne elő nagy költők többé-kevésbé hasonló elképzeléseinek a költői alkotás testet-lelket felzaklató lelkiállapotáról.

2.

A fenti közleményeim rég készen volt s már az *Irodalomtörténet*nek is beküldtem, amikor Heine egy nagyon idevágó verse akadt kezembe. (Ernst Elster-féle összes kiadás 2. kötet 92—93. l., a *Zum Lazarus*-ciklus 3. darabja.) Az olvasó azonnal megállapíthatja e Heine-vers meglepő hasonlóságát az Ady *Őzveggy legények tánca* című versével. (Erős a gyanúm, hogy a Heine-kedvelő Goncourt-ok fentebb bemutatott költői-gondolat-megszemélyesítése éppen a szóbanforgó Heine-versből való átvétel. Goncourt-ék a *Demaillly Károly* egy passzusában úgy beszélnek Heinéről, mint a legjellegzetesebben francia szellemű íróról.) A költő-agyban éjszakánként körmöket járó „fantáziák“ („Phantasieen, die des Nachts im Hirn den bunten Umzug halten“), amik *ezt* a helyet választják orgiák színhelyéül, teljesen egyeznek Ady költői elgondolásával és az ő jelenetezésével. Még az Ady „egy-két bolond verses papír-lap“-befejezése is egybevág a heinei „reggel *olykor* papírra rótt“ verssel.

Nagyszerű s nagyérdemű műfordítónk, Szász Károly, aki nemzedékeken át nevelte a magyar versszerető ifjúságot a külföld nagy költőinek szeretetére, — háromkötetű kisebb műfordításaiban *ezt* a Heine-verset is magyarba ültette. Mivel Szász Károlynak ez a nagyértékű munkája állandó kézikönyve volt a XIX. századvégi s a XX. századeleji versreteremtett diákságnak, egész kétségtelennek tartom, hogy Ady is megismerkedett ezzel a Heine-verssel s az sem valószínűtlen, hogy Szász Károly műfordítását, szótári segítséggel, az eredeti szöveggel is összehasonlítgatta. Tudjuk, hogy Ady VII—VIII. gimnázista korában Goethe Tassóját is forgatta, sőt egyes részleteket fordíthatni is próbált belőle. S így könnyen kedve kerekedhetett a fordított szövegnek

az eredeti Heine-verssel való szembeállítására. Erre látszik vallani a Szász Károly műfordításából kiszorult „*manchmal*“ (az utolsó versszak utolsó sora) már említett értelmi egybevágása az „*egy-két* bolond verses papírlap“-pal. Ez, persze, csak hozzátétőlegesen feltevés. Az egyezés, ebben, lehet véletlen s adódhatott önkéntelenül is az azonos érzés és költői eszme asszociatív logikájából. Azt sem merném határozottan állítani, hogy 8–9 év után az egymásratorlóó élmények nem süllyesztették alá Ady tudatában a Heine-verset s így tudatos-szándékos átvételről nem beszélhetünk. De annyi filológiai bizonyosságunk föltétlenül lehet, hogy igen erős és mélyen gyökeröződő heinei reminiszccenciát állapítsunk meg az *Őzveggy legények táncában*. Ez a reminiszccencia aztán később a már általam régebben kimutatott egyéb hatás-motívumokkal is keveredett s átszövődött Ady eredeti költői szemléleteivel és formációival.

Fejtegetéseim bizonyosságául itt közlöm az eredeti Heine-verset a Szász Károly műfordításával.

Wie langsam krieche ich dahin,
Die Zeit, die schauderhafte Schnecke!
Ich aber, ganz bewegungslos
Blieb ich hier auf demselben Flecke.

In meine dunkle Zelle dringt
Kein Sonnenstrahl, kein Hoffnungssehimmer;
Ich weiß, nur mit der Kirchhofsgruft
Vertausch ich dies fatale Zimmer.

Vielleicht bin ich gestorben längst;
Es sind vielleicht nur Spukgestalten
Die Phantasieen, die des Nachts
Im Hirn den bunten Umzug halten.

Es mögen wohl Gespenster sein,
Altheidnisch göttlichen Gelehters;
Sie wählen gern zum Tummelplatz
Den Schädel eines toten Dichters.

Die schaurig süßen Orgia,
Das nächtlich tolle Geistertreiben,
Sucht des Poeten Leichenhand
Manchmal am Morgen aufzuschreiben.

Mi lassan mászik az idő,
Ez az irtóztató csiga!
Míg engem egy helyhez kötött
Mozdíthatatlan vasiga.

Setét cellámba nem hatol
Reménycsillám, se napsugár;
Ez átkozott szobát, tudom,
Föl csak sirboltom váltja már.

Vagy tán rég halva is vagyok;
Tán csak kísértő szellemek
A képzetek, mik éjjelenként
Koponyámban kerengenek.

Pogány isten-faj árnyai,
Kik éjenként üres tanyát
Keresve, gyűlhelyül veszik
E kihalt költő-koponyát.

S a szörnyű kéjü orgiát,
Zaját az égi tombolásnak,
A holt költő esontvázkeze
Fölírni próbálgatja mánap.

Azt hiszem, e két utolsó adalékkal sikerült végkép megfejtenem az *Őzveggy legények táncának* s az e motívum-körbe tartozó Ady-versek hosszú sorozatának igazi értelmét is felfedeznem ezeknek az Ady-verseknek legfontosabb közvetlen és közvetett forrásait.

Földessy Gyula.

Bisztray Gyula: Színházi esték 1930—1940. Budapest, 1942. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 295 [1] l.

Tíz év a főváros prózai színházainak legközelebbi multjából; egyúttal tíz évgyűrű a budapesti színjátszás fájának másfél-százados törzsében. Bisztray a komoly és rátartós Magyar Szemle kritikusként járta a színházakat és jegyezte fel észleleteit, nem esetről-esetre, hanem a krónikás összefoglaló áttekintésével, évadvegi beszámolók alakjában. Ezzel az eltávolodással az értékelésben szembeszökőbbé lesznek az arányok, de ezzel jár együtt valami kiábrándultság is: a nagy fogadkozásokkal induló színházi munkaévek lezárultával melyikünk nem szokta felidézni Reviczky sorait: „Nincs semmi, amitől búcsúzni fájna, De soktól válni üdv nekem“? Bisztray néha már a mesterségétől is üdvnek érezné megválni: „Ha már az író nem bírja a kritikát, a színház nem helyez súlyt rá, a közönség pedig önhatalmúlag nagykorúsítja magát az illetéktelennek nyilvánított gyámkodás alól: ugyan bizony kinek és minek fárasszuk magunkat?“

És mégis: ezekre az évről-évre zaklatóbban jelentkező, önkínzó kérdésekre most, könyvének *egészével* minden kishitűséget elnémitő választ ad. A színházi kritikus a tulajdon lelkiismeretének parancsából áll kényes és hálátlan őrhelyén, mert ő még ismeri és átérzi a felelősséget az egyetemes magyar közműveltség javaiért, amelyekért a „színházi berkekben“ s — fájdalom — a nézőtéri széksorokban is egyre kevesebb az aggódás, sőt még a fogékonyág is irántuk.

Bohatóbb drámabírálatra ilyen sommázó tanulmányokban már nincs igen alkalom, még a legszámottevőbb művek is inkább csak mozaikdarabokká zsugorodnak az évadkép egészében. De Bisztray ritkán véti el a hangsúlyt: irodalmi finom minőségérzéke nem a névvarázs, nem is a pénztári siker serpenyőjére ügyel, az ő mérlegének nyelve a szellemi firmamentum örök csillagai felé mutat.

Harsányi Kálmánnak ugyanily című könyve az első világháborút követő restauráció éveinek színházi világát őrizte meg. Bisztray — majdnem pontosan csatlakozva hozzá — az átmeneti békekorszak leggazdagabb és legjobb színvonalú éveitől a második világháború zavarosába vezet. Könyvének hatalmas anyaga jórészt máris mintegy eltávolodott a történelemből, mely itt sem tanítómestere a jelennek: ezen a területen is az egyre megismétlődő hibák, balfogások, a tömegjelzés üzleti faggatásából származó örökös kikiklások világa tárul elénk. De ugyanakkor a jószándéknak, hozzáértésnek, igazi tehetségnek is legalább annyi jele és foganatja, mint bárhol az egyetemes európai színházkultúra kontinensén, melynek egy évszázad óta szerves része és nem méltatlan részese vagyunk.

Van Bisztray könyvének egy ilyen című fejezete: *Könyvek a színházról*. Ezt így vezeti be: „Kétszeres örömmel kell üdvözölni minden kiadványt, mely dramaturgiai irodalmunkat akként gyarapítja, hogy a számbeli növe-

kedés értékbeli gazdagodást is jelent.“ Az ő munkája kétségtelenül ebbe a csoportba tartozik.

Rédey Tivadar.

Madách Imre: Az ember tragédiája. Kardeván Károly jegyzeteivel és magyarázataival. Bp., 1942. A Nógrádmegyei Madách Társaság kiadása. 232 l.

Kardeván kitűnő munkájának (*Az ember tragédiájának magyarázata*) ismertetése kapcsán folyóiratunkban (1935. 30. l.) fejezte ki bírálója, mennyire kívánatos lenne, „hogy ifjúságunk Az ember tragédiáját az ő kommentálásával ismerje meg“. Végre meg is jelent, hogy újszerű és biztos kalauz-ként vezessen végig Madách gondolatainak égbeszökő szirtjei és mély szakadékaik között. Könyvének beosztása és módszere követi az Alexander Bernátnál már beváltakat. De éppen Alexander majdnem félévszázadon át versenytárs nélkül álló és egész nemzedékek lelkébe sajátos Madách-arcot véső kommentálásával összehasonlítva tűnik ki mennyire szükséges volt ennek a könyvnek a megjelenése. Nem csupán tárgyi tévedéseket, a köztudatba átment félreértéseket igazít helyre, hanem egészségesebb, Madách gondolatainak megfelelőbb, s így igazabb magyarázatát nyújtja a tragédiának. Alexander filozófus lévén, akarata ellenére is egy eléggé zárt filozófiai rendszeren épült világnézettel közelíti meg Madách művét és azt eszerint magyarázza. Belehatol, de sokhelyütt a költemény gondolatai az ő világnézetének a tükréből már nem az eredeti tisztaságukban verődnek vissza, hanem azokban is saját filozófiáját látja megvalósulva. Kardevánnak talán könnyebb dolga volt. Mögötte állt Alexander és a magyarázatok egész sora. De így is nagy munka várt rá. Ebből, a mondhatni zürzavarból kiemelni a használhatót, a helyeset, s meglátni a mű folyton emelkedő gondolatainak láncolatából kisugárzó pesszimizmus mögött meghúzódó s az utolsó színben győzedelmeskedő optimizmust és Madách keresztény lelkiületét. Az egyes jegyzetekben és az egyes színek mögött helyetfoglaló magyarázatokban tömören, egyszerű okfejtéssel igazít el, bár azt hisszük néhány helyén a diákok számára még így is szükséges bizonyos tanári útmutatás. A második színbeli két fának a magyarázata, valamint a tizenharmadik szín 3703—3706. sorának a kifejtése nem egészen megnyugtató. Lehet, hogy így van, de mindig akad rajta valami rés, melyen átszűremkedő kétkedés az illetén magyarázatba nem akar belenyugodni. A tizenkettedik szín 3584—85. sorát: *Alomkép ne mozdulj! | Erezd kezemnek végzetes hatalmát*, mely elég nehezen érthető, egyáltalán nem magyarázza. Mindezek csak alig látható karcok a munka egészén, amelyben nincsen magyarázó önkény, mert mindenütt nagy áhítattal, azonosulási szándékkal közeledett *Az ember tragédiájához*, s nem saját gondolatának és filozófiájának megvalósulását akarta benne ünnepelni, hanem Madách gondolatai elé tárt ablakot.

Gerézi Rabán.

Lesi Viktor: A Frankenburg-féle Életképek. Debrecen, 1941. Szerző. 78 l. (Magyar irodalmi dolgozatok a debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából.)

Amily hálás szerep jut az irodalmi élet szervezőinek a kortársak között, éppoly hamar tűnik le dicsőségük haláluk után. Maguk alig alkotnak, életművük a keret, amelyet a náluk tehetségesebbek érvényesüléséhez megteremtnek. A tehetséges alkotás leveti keretét, mint az épülő ház kemény

száradt pillérei a fából készült formát; egy-egy tökéletes vers, örökértékű novella szinte idegenül hat a régi folyóirat ócskaságai között, pedig első megjelenését éppen az elfelejtett folyóiratnak köszönhette. Frankenburg Adolf mellett is már-már közömbösen ment el az irodalomtörténet: hiszen saját művei a zsurnalisztika körébe tartoznak inkább, mint az esztétikai mértékkel mért irodalomba; csak mint folyóiratszerkesztő, fáradhatatlan irodalmi szervező érdemel figyelmet. Néhány újságcikkre, alkalmi visszaemlékezésen, emlékbeszéden kívül egyetlen alaposabb cikk foglalkozik az Életképek történetével.¹ Nemrégön összefoglaló tanulmány adott hangulatos képet a száz- esztendőös divatlap szerkesztőjének életéről és munkásságáról, de részlettanulmányok és előmunkálatok híján alig meríthette ki tárgyát.² Lesi Viktor értékezése az Életképeknek immár teljes történetét adja, helyes szempontok alapján, tudományosan használható alakban. Folyóirataink életét alig ismerjük, a szoros értelemben vett irodalmi lapok monográfiái is hiányoznak; még kevesebbet tudunk „divatlapjainkról“, amelyek pedig, Lesi helyes megállapítása szerint, a szabadságharcot előkészítő kor egy részének irodalmi képét híven visszatükrözik. A 40-es évek három divatlapjának, a *Pesti Divatlapnak*, *Honderűnek* és az *Életképeknek* egységes megismerése ad majd híven számot erről a képről; Lesi a hármas tagozású kompozíció egyik főalakjának vázolására szorítkozik. Frankenburg élettörténetének rövid összefoglalása után külön-külön fejezetben tárgyalja a Magyar Életképek szerepét nyelvünk szolgálatában, majd az Életképeket, mint az irodalmi és politikai haladás képviselőjét, Frankenburg megváltása utáni további sorát „a forradalom szellemi vezérei kezében“; ezután összefoglalóan ír az egykorú folyóiratokhoz való viszonyáról, méltatja íróit és meghatározza a divatlap jelentőségét a könyv- és a színbírálat terén. Befejezésül összeállítja a Frankenburg folyóiratában megjelent irodalmi értékű művek jegyzékét. Rövid, jellemző megállapításokkal dolgozik; talán túlságosan is kerüli a részletezést: így például a három divatlap közt folyt irodalmi s néha személyes vitáknak inkább csak a keretét mutatja be, mint a voltaképeni tartalmát. Az előmunkálatok hiányát a levéltári anyag szorgalmas felhasználásával pótolja. Sajnos, neki sem sikerült megállapítania, hogyan tarthatta fenn a Frankenburggal szövetkezett ellenzék az Életképeket Frankenburg Bécsbe helyezése után is, amikor ez a kormány kifejezett kívánsága ellen volt s amikor e kívánság teljesüléseért Metternichék anyagi áldozatot is hoztak. Hálásak lehetünk azonban az Életképek néhány álnéven író munkatársának azonosításáért, így különösen Vas Andor (Hazucha Ferenc) szerepének tisztázásáért, aki az Életképek színikritikusai között Lesi megállapításai szerint fontosabb helyet foglalt el, mint eddig tudtuk. Talán jobban ki lehetett volna emelni Frankenburgnak mint szerkesztőnek és hírlapírónak jelentőségét: az Életképek vegyes rovataiban megjelent apróbb cikkei a magyar zsurnalisztikai stílus megalapítói közé emelik az elfelejtett humorisztikus novellaíró! Az Életképek közönségszervező szerepe is részletesebb méltatást érdemelt volna. A 40-es évek legjelentékenyebb divatlapjának történetét, alapításának, fennállásának körülményeit feltárva, mégis érdemes munkát végzett ennek az úttörő folyóiratmonográfiának szerzője.

Dezsényi Béla.

¹ Goriupp Alice, M. Kvszle, 1927.

² Machatsek Lucia. Sopron, 1938.

Lékai Lajos: *A magyar történetírás 1790-1830*. Bp., 1942. 205 [1] l. (Ciszterci Doktori Ertekezések 83.)

A magyar történetírás első nagy korszakát, a XVIII. századot eléggé ismertük már elsőrangú feldolgozásokból. Annál inkább érezni lehetett már rég óta a következő korszak, a felvilágosodás és a romantika történetírásáról való ismereteink hiányosságát. Ennek a hiánynak pótlására, a Pray és Katona utáni történetírás történetének megírására vállalkozott a szerző értekezésében, amely nemcsak az anyag bőségét, hanem a tárgyban való biztosságot, a kritikai szempontok tisztaságát tekintve is, messze kimagaslik az átlagos doktori disszertációk köréből. Lékai szinte bibliográfiai teljességgel veszi sorra mindazokat a szerzőket és műveiket, akik bármilyen csekély mértékben is említésreméltók. Ismertetése azonban a bibliográfiai szempontokon túl nagy elmélyedéssel és világos látással állapítja meg egyrészt tudománytörténeti helyzetüket, másrészt az általános korszaklemben való részesülésüket. Ez az utóbbi annyival is fontosabb, mert a történetírás mély hanyatlásának kora a századforduló, amikor nem is annyira a tudományos, mint inkább a népszerűsítő történeti irodalom játszott nagyobb szerepet. A munkával szemben csak azt az egy kifogást emelhetjük, hogy szerkezete kissé laza (az első fejezet maga 90 lap!), erősebb tagolással, fejezetekre osztással sokat nyert volna, míg így az olvasó némileg elvész az anyagban. Hasonló, szerkezeti hiba, hogy pl. a forráskiadványok a segéd tudományok közt, a munka végén foglalnak helyet. A szerző nagy elmélyülését és jó érzékét tekintve, hasznos volna, ha ugyanilyen módon a kéziratban maradt történeti munkákat is feldolgozná később, mert ezek sokszor még a nyomtatásban megjelenteknél is érdekesebb képet ígérnek. *Csapodi Csaba.*

Ily. Hegedüs Sándor: *Lángelmék árnyékában*. (Tanulmányok.) Bp., 1941. (Singer és Wolfner.) 176 l.

Szerző ebben az érdekes kötetében tanulmányokat, főljegyzéseket közöl. Családi helyzete révén élete folyamán összeköttetésben volt az ország és a külvilág vezetőembereivel. Jókai Mór házában született s a mult század hetvenes és nyolcvanas éveiben családjá Jókaiékkal együtt lakott a stációutcai házban. Sokat hallott, látott ott Hegedüs, de közvetve hallott családjának tagjaitól is; helyesen tette, hogy emlékeit, hallomásait főljegyezte s így Jókairól, Petőfiről, Vörösmartyról, Aranyról, Madáchról, Mikszáthról, Eötvös Károlyról jórészt ismeretlen, de mindig érdekes adatokat tett közzé. Könyvében természetesen a legtöbbet *Jókai*val foglalkozik, első cikke az a tanulmány, amelyet a szerző angol nyelven az oxfordi egyetem meghívására olvasott fel. A kitűnő tanulmányt követi *Jókai és Gyulai* (a két nagy ember évődése), *Jókai rejtélye*, *Jókai mint festő*, *Jókai — a kertész*, *A cigák regénye*, *Jókai amerikai kiadója* (Hegedüs ismerkedett meg vele egy óceáni gőzösön, ő hívta ide), *A holt költő szerelme*, mind kedves, értékes adalék Jókai életéhez. Három mulatságos közlemény szól Jókai nejről, *Laborfalvy Rózáról*, aki a Hegedüs-fiúk keresztanyja volt. A kötet további magyar irodalomtörténeti érdekű közleményei: *Apróságok Petőfi Sándor életéből*, *In memoriam* (ez is Petőfiről szól), *Vörösmarty szíve*, *Madách és Arany*. Két főljegyzés *Mikszáthra* vonatkozik: *Erettségi találkozó* (jelen volt, mikor Mikszáth találkozott volt iskola-társaival) és *A cigánynak is van esze* (Mikszáth egy élményét mondotta ef

Malonyay Dezsőéknél). Két kiadatlan verset közül a *Vajda János és két verse* című közlemény. A két verset Hegedüs *Kisbaáni Kiss Ferenc* ügyvéd hagyatékában találta (egy Vajda-levéllal együtt). Ez az ügyvéd vitte Vajda János válópörét. A versek szerzősége kétségtelen. Irodalmi érdekűek a *Lagerlöf Zelmáról* és *Rudyard Kiplingről* szóló közlemények is. A kötet érdekes olvasmány, egy gazdag élet nemes irodalmi emléke. R. M.

Szibrik Ferenc: Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon 1914-ig. Kecskemét, 1941. Szerző kiadása. 71 l.

Hazánkban az angol nyelv iránti érdeklődés csak a XIX. sz. elején indult meg. Ennek több oka van. (Szoros magyar-német kulturális kapcsolat, a felvilágosodás késői elterjedése, földrajzi okok.) De már a XVI. és XVII. században református teológusok, majd magyar főurak jártak Angliában, később pedig angol utazók látogattak el hozzánk. Az angol nyelvnek hazánkban való elterjedésére különösen Széchenyinek volt nagy hatása. — A szerző ebben a gondolatmenetben mutatja be a kezdet nehézségeit, majd áttekinti a magyarországi angol nyelvkönyvirodalmat Komáromi Csapkés Györgytől (1664) Yolland Artúrig. Befejezésül ismerteti az angol nyelv szerepét a magyar iskolákban és az egyetemen. Megtudjuk ebből, hogy az angol nyelvnek 1886. óta van tanszéke a budapesti egyetemen. A jól felépített és kidolgozott értekezés tárgyilagosan megfelel kitűzött céljának. Az angol nyelv Magyarországon való késői elterjedését azonban az említettekén kívül mással is magyarázhatjuk. Anglia 1600-ig nem számít nagy hatalomnak; jelentősége körülbelül a skandináv államokéval ér fel. Eppen ezért eddig a magyarságot nem érdekelhette egy távol levő, nem nagyon jelentékeny államnak a nyelve. *Batizi László.*

Szauder József: Faludi udvari embere. Pécs, 1941. Szerző kiadása. 66 l.

Faludi prózai műveiről eddig azt tudtuk, hogy idegenből fordított erkölcsnemesítő munkák s jobbára csak választékos és népies stílusukat dicsértük. Hogy miért fordított efajta műveket, ezt nemigen kutattunk. Szauder József doktori értekezése ezeket a problémákat vizsgálja. Szerinte Faludit nem az egyre előretörő felvilágosodás fordította a régi udvari tan felé, hanem a lelke mélyén élő eszménykép indította arra, hogy az „udvari embert“ példaképpel felmutassa s e tan történetileg utolsó képviselője legyen. Kimutatja, hogy a fordított munkák kiválasztása és sorrendje Faludi szellemi érdeklődésének fejlődési fokait jellemzi. A Darrel-féle művek vezették Gráciánhoz, majd visszatért a ragyogó udvari tan világából egyszerű, de mély vallásos hitéhez. A szerző az európai udvari eszme, különösen az olasz irodalomban található megnyilatkozásai ismeretében kitűnően oldotta meg feladatát. Kár, hogy filológiai felfedezéseit nem tudta kellőképpen beépíteni dolgozatába. A kis munka szerkezete megsínyli a kétféleséget: a filológiát és az esszét. Külön adattárba kívánkozik Faludi három, eddig ismeretlen származású munkája eredetijének megállapítása. A *Megszerzés a mostani világról* című s a *Nemes úrfi* hetedik közbeszédét Grácia Criticonjából, a hetedik Téli Éjtszakát (Párizs leírása) Charles Cottolendinek a St. Evremoniana-ban megjelent leírásából fordította. Néhány tipográfiai félszepség, az utalások és a bibliográfia hiánya megnehezíti az eligazodást az egyébként kiváló dolgozatban. K.

Szemelvények Toldy Ferenc műveiből. Magyar Irodalmi Ritkaságok 61. sz. Bp., 1942. Kir. Magy. Egyetemi ny. 16°. 79 l.

A Toldy Ferenc gimnáziumi önképzőköre névadóját megtisztelte egy kötetkével Vajthó László jólismert sorozatában. Toldy még ma, 67 évvel halála után is tisztázatlan fogalma irodalomtörténetünknek. E kis könyv is a Toldyval szemben fennálló égető adósságunkból törleszt le valamicskét. Lengyel Dénesnek, az önképzőkör tanárelnökének rövid életrajzi jellegű bevezetésében azt olvassuk, hogy a kiadórak nem is volt más célja. A prózai szemelvényeket ügyesen választották össze, bár az alig 50 lapnyi szöveg éppen csak ízelítőt ad Toldy sokoldalú munkásságából. A kis kötetnek jelentőséget Toldy ifjúkori verseinek összegyűjtése és újra nyomása ad Kozocsa Sándor közlésében, bevezető magyarázatával, felvilágosító jegyzeteivel. Érezhetjük e versekből a német anyanyelvű fiatalembernek a küszködését a magyar nyelvvel, de megérint bennünket a Vörösmartyt követő költő gyengéd romantikája, valamint Kisfaludy Károlynak, Kölcseynek és Kazinczynak a hatása is.

Berczik Árpád.

Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Főurak és főpapok, nemesek és polgárok gyűjteményei.) Bp., 1939. Orsz. Széchenyi-könyvtár kiadása. 131 l.

A könyvtári viszonyok és az irodalmi műveltség összefüggése következtében Szarvasi Margit műve nemcsak a könyvtári szakemberek, hanem az irodalomtörténészek érdeklődésére is igényt tarthat. A magyar könyvtárügy virágkorát, a XVIII. századot mutatja be magánkönyvtárainkon keresztül; azt a századot, amikor a barokk lelkiség mindjobban a felvilágosodás felé hajlik. Magánkönyvtáraink terén természetesen a főpapi könyvtárak vezetnek, de a főúri könyvtárak sem maradnak el mögöttük. E két vezetőréteg mellett a középosztály, a nemesség is kiveszi a részét a könyvkultúrából, sőt már a harmadik rend, a polgárság soraiban is feltűnnek az érdeklődés jelei. Szarvasi Margit munkája komoly összefoglalást nyújt a század nagyobb magánkönyvtáráiról (Klimó György, Eszterházy Károly, Batthyány Ignác, Ráday Gedeon, Teleki Sámuel, Széchenyi Ferenc); e könyvtárak közül a legtöbb még ma is létezik. Az irodalomtörténészeket főleg Csépan István könyvtárának részletes ismertetése érdekelteti. Bár a mű nem teljes és szívesen vettünk volna egy kis összehasonlítást a kor hasonló külföldi könyvtáraival, szakirodalmunknak mégis komoly nyeresége.

Galambos Ferenc.

Kállay Magda: Zrínyi Ilona a magyar szépirodalomban. Debrecen, [1942.] Városi ny. 107 [1] l. (Magyar Irodalmi Dolgozatok a debreceni m. kir. Tisza István tud.-egyetem magyar irod.-tört.-i szemináriumából.)

Történettudományunk mind a mai napig adós maradt Zrínyi Ilonának, a hőslélekly magyar asszony eszményképének hiteles forrásokra támaszkodó, részletes életrajzával. Ezt a hiányt csak némileg pótolja a nevéhez fűződő s a múlt században föllendült irodalmi érdeklődés, és a vele foglalkozó, korunkban oly divatos életrajzi regény. Kállay Magda szép stílusban megírt, gondos kutatás alapján összeállított dolgozata részletesen ismerteti a Zrínyi Ilonáról szóló és vele kapcsolatos szépirodalmat, s ezért hasznos útmutató mindazok

számára, akik erőt és hitet akarnak meríteni e nagy magyar asszony emlékezetes élettörténetéből.

Cs. Gárdonyi Klára.

Szalóky Mária: Gróf Markovich Miklósné és Kármán József levelezése, 1789. Bp., 1941. Danubia. 87 l.

Szerencsés gondolat volt Kármán és Markovich grófné levelezésének a kiadása. A magyar szentimentalizmus e szép fejezete, — a *Fanni hagyományai* írójának szerelme — e kiadás során a maga hűségében bontakozik ki előttünk. A rövid bevezető után példás filológiai rendben követi egymást a 67 levél, 45 a grófné és 22 Kármán tollából. A kiadó hűségesen lemásolta a Magyar Tudományos Akadémia levéltárában található leveleket. Bár mind németnyelvűek, a tudományos célzatnak megfelelően nagyon helyesen nem változtatott az eredeti helyesíráson. De nemcsak a tudományos kutatást segíti elő ez a kiadás: minden levél előtt a terjedelmnek és a tartalomnak megfelelő bő tárgyi ismertetést kapunk s ez az irodalom kedvelőjét is közelebb viszi az irodalmi értelemben vett szentimentális szerelem megismeréséhez. Az első levél 1789. január 28-áról kelt, az utolsóé pedig ugyanennek az évnek augusztus 29-ik napjáról. Időben e néhány hónap közé szorul tehát irodalmunk e nagy szerelme. Mert az utolsó levél a grófné tollából két esztendővel későbből való s abban a nagy szenvedélyeknek már csak halvány emléke kísért. Örülünk e levelek sikeresformájú kiadásának és mindössze azt hiányoljuk, hogy a kiadó nem közölt bővebb tárgytörténeti adatokat a levelezésre vonatkozólag.

D.

Reisz Mihály: Gozdsu Elek. (1849-1919.) Bp., 1941. Szerző kiadása 31 l.

Néhány éven belül már a második doktori értekezés jelenik meg a századforduló egyik legérdekesebb írójáról, igaz, hogy e második értekezés szerzője nem látszik tudni az elsőről, *Szántó Erzsébet* munkájáról. Reisz Mihály ügyesen gyűjtötte össze mindazt, amit Gozdsuról megtudhatott s általában elég jó érzékkel elemezte Gozdsu műveit. Nem vette ugyan észre a *Félistenek* szecessziós jellegét s arra sem törekedett, hogy a Gozdsut érintő korabeli kritikákat bírálat alá vegye, irodalompolitikai és szellemtörténeti szempontból beállítsa és értékelje. Így lehet, hogy, kissé túlságosan támaszkodva a korabeli bírálatokra, — semmiféle fejlődést nem lát Gozdsu írói pályáján, holott legalább is három jelentős fejlődési fázist megkülönböztethetne. Úgy tetszik, hogy Gozdsu pesszimista, oroszos, borongó lelkialkata a mindenkori divatos filozófiai, világnézeti szemléletből kiemelte a vele megegyező, a neki tetsző elemeket: a *Köd* idején a züllés és pusztulás oroszos levegőjét, a *Tantalus*-ban és novelláiban a darwinista szemléletet, a *Félistenek*-ben a szecessziós művészetközpontiságot. Gozdsu stílusában is fölismerhető a változás, mely az irodalom alakulásának megfelelően fejlődés a Mérey-Horváth Károly ízü stílustól a *Tantalus* pontos realizmusán át a *Félistenek* felszabadultabb nyelvég.

Lovass Gyula.

Debreceni Szemle. — 1942. 4. sz. Pap Károly: *Oláh Gábor*. A Debreceni Csokonai Kör Oláh Gábor születése hatvanadik évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésének elnöki megnyitója. Csokonaiól, Kölcseyből, Aranyból „indult ki Oláh Gábor, ők adják írói műveltségének — Petőfivel együtt — legmélyebb alaprétegét.“ — Móricz Zsigmond: *Oláh Gábor útja*. „Oláh Gábor az első, aki nem mondta ki Budapestnek, hogy ‚alázatos szolgálja‘.“ — Csobán Endre: *Oláh Gábor és Debrecen*. „Oláh Gábor édesgyermeké a debreceni szellemnek.“ — Ilankiss János: *Pihenő irodalom*. Faludi Ferenc, Amadé László, Orezzy Lőrinc és Gvadányi József életműve az európai szellemi áramlatok sodrában.

Egyetemes Philológiai Közlöny. — 1942. 2. sz. Koltay-Kastner Jenő: *Cola di Rienzo és a magyar renaissance kezdetei*. Nagy Lajos király és Cola di Rienzo, a római tribun sohasem találkozott egymással, de a tervek és az eszmék közössége közel hozta egymáshoz a két nagy kortársat. A király a tribún hatására a spiritualis-obszervans lelkület pártfogója és részese. — Vitéz Ilázi Jenő: *Gúnyvers a soproni asszonyokról 1595-ből*. A németnyelvű pasquillus szövege és írójára, Wiener Jánosra vonatkozó néhány személyes jellegű adat. — Eckhardt Sándor: *Író és színjátszó magyar-francia hadifoglyok Bonaparte háborúi alatt*. Egy 1798-ból való francianyelvű költemény szövege s egy magyar vonatkozású adat George Sand önéletírásából. — Csorba Tibor. *Czahrowski Adám, XVI. századi lengyel katonaköltő Magyarországon*. A nemrég felfedezett költő kilenc évet töltött magyar végvárakban. Magyar tárgyú költeményeinek ismertetése.

Erdélyi Helikon. — 1942. 4. sz. Ortutay Gyula: *Krizsa János*. Írói arckép. — Kovács László: *Enekes madár*. Tamási Áron népi játékának színpadi pályafutása. — 5. sz. *A 150. éves erdélyi magyar színjátszásnak szentelt ünnepi számból* kiemelkedik Pukánszky Kádár Jolán: Erdélyi színjátszás, Kádár Imre: A kolozsvári színjátszás adatai és Kós Károly: A kolozsvári színjátszás hajlékai tanulmánya. — 6. sz. Bisztray Gyula: *Apáczai Csere János*. Pedagógiai jelentősége.

Erdélyi Múzeum. — 1942. 2. sz. Csery-Clauser Mihály: *Vándza Mihály*. (1781—1854?) A feledésbe merült ‚teátrista‘ írói munkássága és színészi pályája adatainak összegyűjtése. (Felhívja a figyelmet Udvarhelyi Miklósnak az Erdélyi Múzeum kéziratárában lévő kiadatlan önéletírására!) — Kristóf György: *Még egyszer a Bánk bán nyomában*. Néhány helyreigazító észrevétel Janovics Jenőnek a folyóirat előző számában megjelent cikkére vonatkozólag; így többek között az első előadás dícsősége nem Kolozsvárt illeti, hanem Kassát s az nem Egressy Gábor, hanem Udvarhelyi Miklós nevéhez fűződik.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1942. 2. sz. Vajthó László: *Arany János és a magyar rím*. Arany korszakos jelentősége a magyar rím történetében (asszonán). Utána legkiválóbb művészei a rímnek Reviczky Gyula és Vargha

Gyula, az újabbak közül: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád. — Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István mint katona*. (2.) Az első számú ulánusezredben (1811. májustól 1815. februárig). Futártiszti szolgálata. A drezdai és a lipcsei útközvetben. — *Bárá Eötvös József néhány kiadatlan levele*. Négy darab Szalay Lászlóhoz írt levél (1831—1836.) — *Vadnay Károly levelestárából*. (2.) Szász Károly, Győry Vilmos, Fábian Gábor (verses), Szigligeti Ede, Jókai Mór, Greguss Ágost, Frankenburg Adolf, Csiky Gergely, Blaha Lujza, Pálffy Albert, Lévay József, Rákosi Jenő, Jámbor Pál, Tárkányi Béla, Dóczi Lajos, Degré Alajos, gr. Zichy Géza, Görgei Artur, Keleti Gusztáv és Somogyi János ref. tanító levelei. — *Szigligeti Ede levelei*. (2.) Egressy Gáborhoz, Fáy Andrásához, Molnár Györgyhöz, Gyulai Ferenchez, Pompéry Jánoshoz, E. Kovács Gyulához, Prielle Kornéliához, Toldy Ferenchez, Gyulai Pálhoz, Abonyi Lajoshoz, Rákosi Jenőhöz írt levelek. — *Könyvismertetések*. — *Repertórium*.

Katolikus Szemle. — 1942. 4. sz. Pornay Gyula: *Garay János vallássossága*. „Költészetében egyesül a kor romantikus áramlata az örök isteni szépséggel.“

Koszorú. — 1942. 3. sz. Gyökössy Endre: *Tömörkény István*. A Petőfi-Társaság időnként egy-egy régen elhunyt tagjának az emlékét kegyeletesen megújítja. — 4. sz. Gáspár Jenő: *Petőfi centenárius évei*. Visszapillantás a Pápán töltött idő százéves irodalmi emlékeire. — Jankovics Marcell: *Lelkek találkozása*. A jeles olasz költő és Petőfi-fordító, Giuseppe Cassone (1843—1910) a magyar Hirsch Margittal (1879—1941) 1906-tól haláláig folytatott levelezésének ismertetése.

Magyar Lélek. — 1942. 4. sz. Gergely Gergely: *A szegedvidéki paraszt az irodalomban*. Tömörkény István és Móra Ferenc parasztábrázolásáról. — Zimándi Pius: *Irodalomtörténetírásunk úttörői*. Czvittinger Dávid Specimen-jének és Bod Péter Magyar Athenasának népszerű ismertetése.

Magyarságtudomány. — 2. sz. Solymossy Sándor: *A magyar csodaszarvas-monda*. A monda aktái alapján eredethagyományunk elemeinek vizsgálata. — Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint ismeretlen levelei*. A beszercebányai levéltár öt Balassi-levelének hasonmások alapján való közlése. Ezeket a leveleket Dézsi Lajos nem közli Balassi-kiadásában. — Fitz József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Hess András budai műhelye jellegzetes mecénási nyomda. A sárvár-újszigeti nyomdáról aránylag sok forrásunk van. — Pózsonyi Erzsébet: *A Tar Lőrinc-monda és a Szent Patrik purgatóriumi víziók keletkezése*. (2.) Arra a kérdésre felel, vajjon bizonyos, tisztán népi, különösen magyar népi hagyományokban található-e oly csíra és a magyar nép gondolatvilágában mutatkozott-e oly készség, amely valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy Tar Lőrinc mondája a Tinódi említett formában nálunk valóban kifejlődhetett és elterjedhetett. — Szabolcsi Bence: *Vers- és dallam-emlék a „Törökországi levelek“-ben*. A régi magyar próza ritmikájának elemzésére azért alkalmas Mikes műve, mert tisztán tükrözi a régi magyar, pontosabban: a székely élőbeszédet. — Petró Sándor: *Irodalmi hatások a XIX. század második felének egyházi énekköltészetében*. Kétfajta ének maradt ebből a korból a XX. századra: az almanach-lírához kapcsolódó és a népivé vált barokk-ének. — Sárkány Oszkár: *Magyar tájszemlélet*. A népi-nemzeti klasszicizmus táj-

szemléletének néhány típusára mutat rá Kisfaludy Sándor, Arany, Petőfi, Kemény és Jókai idézetekkel. — Gáldi László: *A magyarországi román költészet a múlt század második felében*. A költői törekvéseknek két iránya van: 1. Nagyszében-Brassó népiskolája és 2. Nagyvárad latinosabb köre. A magyarországi román költészetben korántsem bukkanunk lépten-nyomon annyi magyar hatásra, mint elméletileg gondolnánk.

Nouvelle Revue de Hongrie. — 1942. 4. sz. Fitz József: *Le Livre de Hongrie*. A magyar bibliográfiai irodalom fejlődésének vázlatos áttekintése. — Kovács László: *Charles Molter*. Irói arckép.

Ország Útja. — 1942. 6. sz. Balogh Edgár: *Az irodalmi transzilvanizmus keletkezéséhez*. Hogyan vált Erdélyben a politikai eszme irodalmivá.

Pannonhalmi Szemle. — 1942. 2. sz. Kolos Endre: *Sik Sándor lírája*. „Ha formában, nyelvben, szimbolizmusban Ady ígését fedezzük is fel a felépő Sik versein, tartalomban, szellemben a lánglelkű Prohászkanak ihletését érezzük.“ — Péntes Balduin: *Magyar kolostori biedermeier*. Guzmics Izidor életének és működésének biedermeier vonásai apáti naplója (megjelent: 1903), levelei és egyéb munkái alapján.

Pásztortűz. — 1942. 5. sz. Biró Béla: *Döbrentei Gábor napi jegyzései*. Kiragadott részek az 1822-1845 évek feljegyzéseiből, melyek az Erdélyi Múzeum kéziratárában várnak a kiadásra. — 6. sz. Kozocsa Sándor: *A mai magyar irodalom áttekintése a régiek, a modernek és a népiesek szempontjából*.

Protestáns Szemle. — 1942. 5. sz. Bóka László: *Illyés Gyula prózája*. „Az a küzdelem, mit írás közben folytat önmagával, felér a legnagyobb műgonddal.“

Sorsunk. — 1942. 3. sz. Veres Péter: *Németh László*. „Művészi és szociális-erkölcsi vállalkozása az irodalmi harc.“ — Makay Gusztáv: *Kosztolányi, a költő*. „Egész költészete a halál gondolatából sarkad ki s a maradandóság ígérete alatt áll.“ — 4. sz. Juhász Géza: *Első remektróink magyar igénye*. Esmefuttatás Janus Pannoniusról, Bornemisza Péterről és Balassi Bálintról. — Rónay György: *Magyar regény — európai regény*. Krudycs Gyula regényírásának néhány vonása.

Tükör. — 1942. 4. sz. Kis Boáz: *Tompa Mihály Sárbogárdon*. Új adalékok az 1838. márc. 13. és 1839. márc. 12. közötti segédtanítóskodásról.

Vigilia. — 1942. 4. sz. Vajda Endre: *Juhász Gyula*. „Belsőleg termékeny, de látszólag meddő évekön keresztül, mint az irodalom elfelejtett élőjét rejtette a vidék, hogy a 'neue Sachlichkeit' lírikus nemzedéke benne találja meg később egyik mesterét.“ — Lovass Gyula: *Gozsdu, egy századvégi elbeszélő*. „Írói pályáját nagyjában a Justhéhoz hasonló oroszos lelki alkat határozza meg, különböző árnyalatú, különböző hatások alatt készült, különböző szándékú műveinek ez a lélekalkat adja meg a közös ízt, tehetsége jellegzetes vonásait, írói látása határait, s ez határozza meg művei fogadtatását és sorát is.“

Zempléni Fáklya. — 1942. 3—4. sz. Marton László: *Gyóni Géza Krasznajarszokban*. Az utolsó évek. — *Fáy András pataki kéziratai*. 11 kiadatlan kéziratának jegyzéke: versek, aforizmák, orvosi jegyzetek és egy levél Terhes Sámuelhez (1825. XI. 16.), utóbbi közölve is.

Verses mese a XVIII. századból.

György Lajos mérhetetlen fáradsággal egybeszedte a magyar széppróza termését a XVIII. század közepétől a XIX.-nek harmincas éveieiig. Amde éppen az ő nagy buzgalma teszi kötelességünké, hogy kiegészítésül regisztráljuk azokat a kísérleteket, amelyek a hatalmas anyag gyűjtése közben — a példányok hozzáférhetetlensége miatt — elkerülték figyelmét. Egy ilyenre szeretnők most felhívni a figyelmet.

Adalékunk a mesék csoportjába tartozik. Címe: *Az igazság bujdosása históriája, melyet az igazságszerető és annak számkivetett állapotján kesergő híveknek kedvéért magyar versekbe foglalt és világ eleibe bocsátott E. S. J., Vác, 1783.* — Petrik (II. 204.) „Igazság“ címszó alatt jelzi és egy előző, „ebben az esztendőben“ megjelölésű kiadását is számbaveszi.

A cím nem vonja magára a figyelmet, de az ajánlás a kis könyv célját így szabja meg: „Ezen kis munkácskában elő akartam adni először: a világ négy részét... négy szép szűznek formájában... Másodsor: az Igazság és Békesség együtt való beszélgetésének színe alatt, mely mostoha kezek közé szorult minden kívánatos virtus. Végezetre, hogy e világi keserves bujdosás után mely kívánatos nyugalom készítettett az Istent szeretőknek, *egy mesében kiábrázoltam.*“

A verses mű valóban mese: Békesség házasodni szeretne és apjával, Igazsággal nekiindul háztűznézőbe. „E föld kerekességét négy leányok birják, Igen szép személyek, neveken így hívják: Európa s Ázsia, ezt sokan is vívják Gazdagnak Afrikát s Amerikát írják.“ Békesség kicsinosítja magát, noha a Virtust az ékességeknél többre becsüli; útitársul Hamisság szegődik hozzájuk, „egy csuda ember, igen tarka-barka bajusza, szakállá“. Nem hiába idegenkedik tőle Igazság, sők bajt is szerez nekik. Már a fogadóban miatta van arany bárányal játszadozó Ázsia kosarat ad a kőröknek, Hamisság tanácsára ki is utasítja őket. Amikor Afrikába kelnek át, a hajósokat ingerli Igazság ellen, a viharnek csaknem áldozatul vetteti. A szerencsének is bezárják előttük a vár kapuját, mert Hamisság hangozkodik ellenük. Itt „aranyas Potozi hegyre felhágának“ és eljutnak a Lagona-tó partjára, melynek vize „embert vénségből megifjújtható“. Sárkányok és oroszlánok rémítetik őket, megfordulnak az amazonok földjén, végre Indiába érnek, ahol sok szép arany a hegyekből omlik, s ahonnan Nikotzius a dohányt hozta. De Amerikával sem járnak jobban, itt is kosarat kapnak. „Itt lakó emberek járnak mezítelen, Szörnyű nagy magasak, természetek éktelen, Az emberhús nekik nyersen sem ízetlen.“ Ekkor Igazság azt ajánlja, hogy adja el őt fia rabszolgának és a béréből tartsák fenn magukat. A sokadalomban azonban kinevetik a vásárlók; a kockások a bíró elé viszik; ítélete száműzetés: „Még pedig mind a két szeme béköttesék, A kapu középben meg is veretessék.“ Útnak ered-

nek; Békesség szívesen vinne magával egy átalvető drága követ, de apja nem engedi. Gályára szállnak, áteveznek a Hellespontuson: „egy tenger-szigetbe béverekedének, s hát ott Európa, s oda sietének“, Három császár ül széke körül; meghallgatja a leánykérést, mivel pedig Hamisság okvetetlenkedik, „a két praetensio voxra bocsáttatik“. A döntés végre Békességnek kedvez, Hamisságot megcsapják, „eb ijesztő rúdon“ ki is ugratják. Létrejön a házasság.

Az utolsó részben Igazság Erdély felé indul. A Kárpátus-hegy egy kápolnájában egy ékes leányra akad, Dácia Tündér Helénájára, „vagy amint poéták költött fabulája tartja, Argirusnak hiteles mátkájá“-ra. Ez elmondja Igazságnak, honnét származtak az ott lakó népek. A verses mese stílusának jellemzésére ezt a befejező részt közlöm:

A római tábor sokat hadakozott,
Decebalus ellen sok népeket hozott,
A dacusok népe úgy megsokasodott,
Hogy Erdély országnak pusztulást okozott.
Azértan Trajanus külső lakosokkal
Megtöltte az helyet feles oláhokkal,
Kik is egy nemzetből valók olaszokkal,
Római nevet is hoztak bé magokkal.
Gepidáknek mondják sokan a szászokat,
Gejza hozott ide igen sok szászokat,
Szent István királlyal jeles munkásokat,
Német nemzet, amint látjuk írásokat.
Mikor magyaroknak Sigmond volt királyok,
Akkor khinák közül jöttek a eigányok,
Selyem volt mentéjük, nadrágjok, dolmányok,
Most is rá vágnának, ha volna, hitványok.
Török iga alól görögök s örmények
Jöttek bolgár, sidó s egyéb jövevények;
Instancia által laktak itt szegények,
De már most gazdagok, vagyon keresmények.
E sokféle nemzet együtt alig férhet,
En ki voltam régen, senki nem esmérhet,
E kis kápolnába nyelem csak a mérget;
Még a balszerenese nagyobb bajt is mérhet.

Kezdetleges verselésű írás, de érdekes, mert az Igazság és Hamisság meséjének motívuma van meg benne; a világ pedig, amelyet bemutat, mesei alakokkal bővelkedik. Három elem keveredik benne: a mesei, az oktató és erkölesnevelő. Ha nem is formálódott köztük művészi harmónia, meselemeinek verses feldolgozása mégis figyelmet érdemel. Első fele: a háztűznézés története valószínűleg idegen (német) forrásból egyszerű szabad fordítás; az Erdélyre vonatkozó rész az E. S. J.-betűs szerző egyéni todaléka. A. Zs.

Madách és Rousseau.

Madách és Rousseau viszonyáról Voinovich Géza ezt írja: „Meglétősen áthatotta (Madách) verseit a Rousseau szelleme, mely a goethei pantheismus mellett erkölesi színezettel érvényesül, a természetben minden jónak forrását és dajkálóját látva, a társaságban minden gonoszét“ (Madách Imre és

Az ember tragédiája. 1922.² 450. l.). E mondat közvetlenül a versekről szól, de *Az ember tragédiája* eszméivel kapcsolatban. Juhász László (*Un disciple du romantisme français.* Szeged, 1930. 17. l.) közvetlenül erre vonatkoztatja s kétségbevonja Voinovich állításának helyességét. Mindenesetre hiányzik még annak részletes megvilágítása, mennyi része van közvetlenül Rousseau gondolatvilágának Madách történetesenléte kialakulásában. Csak egy apróságra kívánom itt felhívni a figyelmet. Azt hiszem, nem lehet kétséges, hogy Madách a harmadik szín elején valósággal azt a híres mondatot akarja megjeleníteni, amellyel Rousseau legjellemzőbb írása, az egyenlőtenség eredetéről szóló pályamű (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*) második részének kezdetén a társadalom keletkezésének s ezzel az emberiség megromlásának magyarázatába fog: „Le premier, qui ayant enclos un terrain s'avisait de dire *Ceci est à moi*... fut le vrai fondateur de la société civile“. A tragédiában „Ádám cövekeket ver le kerítésül“ és azt mondja: „Ez az enyém. A nagy világ helyett e tér lesz otthonom...“ E szavainak meg a lugast csináló Eváéinak, a tulajdon és a család megalapításának történelmi jelentőségét Lucifer állapítja meg, részben ugyancsak Rousseau fejtegetéseivel egyező szavakkal. Madách könyvtárában a következő német fordításból volt meg épen csak az idézett értekezést tartalmazó második kötet: *Johann Jakob Rousseaus Bürgers zu Genf Philosophische Werke*... Royal und Leipzig, bey Albrecht und Compagnie. 1781. E kötet nagy részét az *Abhandlung über den Ursprung und die Ursachen der Ungleichheit unter den Menschen* teszi, csak az Encyclopédie számára írt *Économie politique* c. cikk fordítása következik még utána. Rousseau idézett szavai így hangzanak a Madách birtokában volt német fordítás szerint: „Der erste, welcher ein Stück Feld umzäunte, und zu den andern sagte: *dies gehört mein*... war der wahre Stifter der bürgerlichen Gesellschaft“. Waldapfel József.

Jókai Mór keresztapasága.

Ismeretes, hogy svábhegyi nyaralójában a Jókai-házaspárnak elég hosszú ideig állott szolgálatában Krebesz Dániel és felesége, Krebesz Julianna. Az írónak és különösen Laborfalvi Rózának emberszeretetére és az alkalmazottakkal való törődésére jellemző, hogy amikor a fiatal házaspárnak 1881-ben kislánya születik, az újszülöttet Jókaiék tartják keresztvíz alá a krisztinavárosi római katolikus plébániatemplomban. A kisleány július 13-án született, Mayer Anna volt a bábája és Spertl György segédlelkész július 18-án keresztelte meg. Krebesz Dániel gyermeke a kereszttségben a Rosalia nevet kapta. Jókaiéknak akkor Posten a Külsőstatio-utca 26. szám alatt volt a lakásuk. A keresztelés tényéről a budapest-krisztinavárosi r. kat. plébánia *kereszteltek anyakönyve* VII. kötetének 116. lapján a 128. folyószámú bejegyzés ad számot. A kisleány törvényes, szülei ugyanebben a templomban esküdtek. Az író neve így van feltüntetve: Jókay Mór, író ref.

Megjegyezzük, hogy Jókaiék keresztlányának nincsenek Jókai-ereklyői és mindössze arra emlékszik, hogy egyszer kisleánykorában, még Laborfalvi Róza életében, látogatába vitte őt édesanyja keresztzsüleihez. Dénes Tibor.

Hírek.

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténeti rendszerezésének 1921-es kiadását 1938-ban teljesen átdolgozta és abban irodalmunkat a XIX. század végéig áttekintve, azt elsősorban az egyetemi hallgatók igényeire való tekintettel újból megjelentette. Ezt a két hatalmas kötetet adta ki nagy áldozatkészséggel az idei Könyvnapokra a *Bibliotheca* könyvkiadó. A szöveg változatlanul a régi maradt, azonban bizonyos bibliográfiai kiegészítést, az 1938 óta felmerült újabb kutatások eredményeit, a mű szellemi épségének megtartása mellett is könnyen lehetett volna keresztülvinni.

Petőfi Sándor első nyomtatásban megjelent versének (*A borozó*) és Jókai Mór első pályadíjat nyert elbeszélésének (*Tűz és víz*) századik évfordulóján meghitt ünnepség keretében idézte nagy tanítványainak emlékéért a pápai ref. főiskola.

Gulyás Pál Magyar írók élete és munkái. A Szinnyei József alapvető munkáját kiegészítő második sorozatból, mely a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, a M. Nemzeti Múzeum és a M. Tud. Akadémia támogatásával 1939-ben indult meg, 1942 nyarán a IV. 40 íves kötet is elhagyta a sajtót, mely a Bredeceanu Kájusz—Czeplédy Rózsika nevet foglalja magában. Az új sorozat e négy kötete összesen 14.117 íróról ad felvilágosítást. Ezek közül csupán 2021 szerepel Szinnyeinél, 12.096 (85·7 százalék!) új. Az írók közül 30 a középkorra, 84 a XVI. sz.-ra, 84 a XVI—XVII. sz.-ra, 173 a XVII. sz.-ra, 133 a XVII—XVIII. sz.-ra, 193 a XVIII. sz.-ra, 360 a XVIII—XIX. sz.-ra, 1573 a XIX. sz.-ra, 9081 a XIX—XX. sz.-ra és 1774 a XX. sz.-ra esik. Nem szerint 1109 nő, a többi férfi. Rang szerint 9 fejedelem és uralkodó, 2 főherceg, 1 herceg, 179 gróf, 68 báró, a többi köznemes és közrendű. Vallás szerint 3224 (40·7%) r. k., 166 g. kat., 1593 (22·1%) ref., 877 (12·2%) ev., 105 unit., 15 baptista, 216 g. kel., 985 (13·5%) izr., 1 szombatos, 1 hindu, 5 felekezetenkívüli, a többi vallása nem volt megállapítható. Foglalkozási ágak szerint: 919 bíró, ügyész, közjegyző és ügyvéd; 467 földbirtokos és gazdálkodó (ebből 73 egyszerű földműves); 64 gyáros és vállalkozó; 223 iparos és gyárimunkás; 302 katona és csendőr (ebből 11 a legénységi és altiszti állományból); 97 képzőművész; 128 kereskedő; 1527 közalkalmazott (köztük 17 altiszt); 676 magánalkalmazott; 281 magánzó; 292 mérnök; 1050 orvos, állatorvos és gyógyszerész; 1820 pap (a szerzetes-tanárok kivételével); 129 színész; 2690 tanár; 204 tanuló; 90 zenész és énekes.

Elhúnytak.

BALINT (1901-ig Blitz) MIHALY MARCEL (ered. Mór) törvényészi hites tolmács, szül. Érsekújvárt 1871-ben, megh. Budapesten 1942. június 2-án. — Munkája: *Két város*. Reg. Irta Charles Dickens. Ford. (Athenaeum-Könyvtár. 5.) Bp., 1912. (B. Mihály néven.)

GREGUSS MARGIT (Palágyi Lajosné), v. énekesnő, szül. Budapesten 1890. február 16-án, megh. u. o. 1942. április 13-án. — Harmadik felesége volt Palágyi Lajosnak, a Nemz. Szính. örökös tagjának. — Versei és tárcái vidéki lapokban, pl. *Nyugatmorsz. Híradó* (1911), *Délmorsz. Közl.* (1912/3).

KERTESZ MANÓ, dr. phil., ny. szfőv. gimn. tanár, szül. Oroztonyban (Zala vm.) 1881. október 15-én, megh. Budapesten 1942. április 4-én. — Izr. Szülők: K. Benő, Hoffmann Teréz. Tanulmányait Keszthelyen és Budapesten elvégezvén, 1907-ben a székesfőváros szolgálatába lépett s 1914-ben a IV. ker. Eötvös-reálik., utóbb gimn. m.-ném. szakos tanára lett. — Az irodalom-történetet is érdeklő munkái: *Nyelvünk műveltségtört. emlékei*. Klny. a Beöthy-émlékkönyvből. Bp., 1910. — *Szokásmondások*. Nyelvünk művelődés-tört. emlékei. U. o., 1922. (Elnyerte a M. T. Akad. 1927. é. Marczibányi-díját.) — *Szállok az úrnak*. U. o., 1932. — *Az udvarias m. beszéd története*. U. o., 1932.

KINCS ISTVAN, pápai prelátus, ny. apátplébános, a Sz. István Akad. r. tagja, szül. Felsőőrön (Vas vm.) 1867. december 20-án, megh. Kőszegen 1942. június 2-án. — Szülők: K. István kovácsmester, Pigler Terézia. Tanulmányait Szombathelyen elvégezvén, 1891. pappá szentelték. Mint káplán 1891. VIII.—1892. II.-ig Vasszentmihályon, 1892/95. Nagyszentmihályon, 1895. VIII. 1-étől 1899. V. 20-áig Kőszegen működött. Ekkor kinevezték kőszegi plébánossá. 1908-ban c. monostori apát, 1933-ban pápai prelátus lett. 1937. XII. 31-ével nyugalomba vonult. 1932-ben 10.000 P-s alapítvánnyal lehetővé tette Kőszegen az 1532. é. török ostrom jubileumi ünnepségére a város hősi tornyának megépítését, 57.000 P-ért telket vett a kőszegi katolikus Kultúr-háznak s kat. nyomdaalapot létesített, melynek keretében 10.000 P vételáron szerzett házingatlanon a nyomdának a város központjában való elhelyezését előre biztosította 1933-ban. — 1935-ben a kispapok Sz. Agoston Egyesületében 2000 P-s alapítványt tett szépirod. munkák jutalmazására. — 1888 óta számos tárcát, novellát és regényt írt budapesti és vidéki napilapokba és folyóiratokba. — Munkái: *A tehetetlen Gangos*. Elb. (Népiratkák. 97.) Bp., 1894. — *A testvérek*. Ifj. elb. U. o., 1895 — *Tarka világ*. 19 apró novella. Szombathely, 1895. — *A vadon gyermeke*. Ifj. elb. Bp., 1895. (2. kiad. U. o., 1903.) — *Barcsa Bálint könyvei, v. veszedelmes a rossz szomszédság*. (Népiratkák 111.) U. o., 1896. — *A szomolányi kísértet*. (U. o. 118.) U. o., 1896. — *Gonosz idők*. (Ifj. elbek.) U. o., 1896. — *Tanulságos történetek*. (A. M. Nép Ktára. 6.) U. o., 1897. — *Egy Miatyánk, v. ne röpülj, ha nincsen szárnyad*. (Népiratkák 133.) U. o., 1897. — *M. ég alatt*. Rajzok és elbek. U. o., 1898. (Új kiad. Szombathely, 1927.) — *Rajzok a kurucvilágból*. (Családi Regénytár. 9.) U. o., 1900. — *A leánymamák fia*. Reg. (Családi Regénytár 20/3.) U. o., 1902. (4 köt.) — *A vak nő v. Isten kinek-kinek megfizet*. (Népiratkák 194.) U. o., 1902. — *Az öreg apa*. (U. o. 197.) U. o., 1902. — *Dolgos Böske szerencséje*. (U. o. 206.) U. o., 1904. — *Romok a rom fölött*. Tört. elb. U. o., 1906. — *A szobalány*. Vígj. 1 felv. (Lányok ktára. 1.) Győr, (1909). — *Asszonygazdaság*. Vígj. 1 felv. (U. o. 2.) Bp., (1909). — *Modern élet*. (Leányszínpad 1.) U. o., 1916. — *Bacillusok*. (U. o. 2.) U. o., 1916. — *A kongregációs érem*. Színmű 1 felv. U. o., 1917. — *Irsay ösök*. Szombathely, 1927. — *A szegénység vára*. Kőszeg, 1927. — *Edes Bözsike*. U. o., 1927.

KÓBOR (1915-ig Bermann) TAMÁS (tkép Adolf), főszerkesztő, szül. Pozsonyban 1867. augusztus 28-án, megh. Budapesten 1942. május 26-án hajnalban. — Izr. Szülők: Bermann Mór iparos, Schmelzer Regina. Három-éves korában került szüleivel Budapestre, ahol a család egy pincelakásban

húzódtott meg. Reáliskolát végzett, majd beiratkozott a jogra. Mint jogász a M. Ált. Hitelbank tisztviselője lett. Az 1890-es évek elején megnyervén a M. Hírl. tárcapályázatát, e lap b. munkatársa, majd vezércikkírója lett. Később átment a P. Hírl.-hoz, majd 1903-ban az akkor alapított Az Ujs., később Ujság pol. főmunkatársa, majd főszerkesztője lett. E lapban ő alapította meg s hosszú ideig nap-nap után írta a *Rovás* c. rovatot. 1931. III. 10-én az újságírótestületek díszközgyűlésén ünnepelték 40. é. írói jubileumát. 1937 óta már csak elvétve írt lapjába. — Már 14 éves kora óta verselgetett és sógora, Kiss József, amikor 1890. az A Hét c. hetilapot megindította, felhívta, hogy álljon be munkatársnak. Ő adta neki a Kóbor Tamás írói nevet. Pályadíjnyertes novellája *Ejszaka* c. a M. Hírl. 1891:208. sz.-ában jelent meg. Munkái: *Muzsika és parfüm*. Reg. (A Könyves Kálmán Regénytára 8.) Bp., 1893. — *Aszfalt*. (Tárcák.) U. o., 1894. (Új kiad. Az Athen. Olvasótára. XII:4/5. Egy kötetben. Bp., 1904.) — *Fagy*. Elbek. (Az Athenaeum Olvasótára. II:23.) U. o., 1894. — *Marianne* Reg. U. o., 1895. (Új kiad. Marianne és egybek. c. U. o., 1911.) — *A félisten*, Mesék a hónapos szobából. U. o., 1896. — *Hoffmann meséi*. <Modern fantazmagóriák.> U. o., 1897. — *Ő akarta*. Kis regények. (2. kiad. U. o., [1918]). — *A tisztesség nevében*. (Az Athenaeum Olvasótára. VI:23.) U. o., 1898. — *A csillagok felé*. (Logjobb Kvek. III:4/5.) U. o., [1899]. (2 köt. 4. kiad. U. o., 1918; Az Érdekes Ujs. Ktára I:6/7. sz.-aként is megjelent.) — *Elbeszélések*. (M. Könyvtár. 129.) U. o., [1899]. — *Budapest*. A cyclus első [egyetl.] regénye. U. o., 1901. (Spanyol ford. Révész Andortól Madrid-Barcelona, 1920.) — *Az élet ára*. U. o., 1903. (2. kiad. U. o., 1919.) — *Szerelem, inség és több apró novella*. Pécs, 1904. — *Idegenek*. Reg. Bp., 1908. — *A jukker leány*. Elb. (Mozgó-Ktár. 31.) U. o., 1909. — *Munka*. Elbek. U. o., 1909. (2. kiad. U. o., 1922.) — *Hamupipőke ő nagysága*. Reg. U. o., 1911 [1910]. (2 köt.) — *Egy test, egy lélek*. Dráma 3 felv. U. o., 1911. (Bemut. M. Szính. 1910. XI. 5.) — *Egyveleg*. (Modern Ktár. 50.) U. o., [1911]. — *Ki a ghetttóból*. Reg. U. o., 1911. (2 köt.) — *Marianne és egybek.* U. o., 1911. — *Aranyhajú Rózsika*. Baba-reg. U. o., 1912. — *Komédiák*. (Athenaeum-Ktár. 1.) U. o., 1912. — *Furcsa tragédiák*. Elbek. U. o., 1913 [1912]. — *Cognac-idillek*. (Athenaeum-Ktár. 31.) U. o., 1914. — *A halál*. Reg. U. o., 1918. — *A front mögött*. U. o., [1918?]. — *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt*. U. o., 1919. — *Művész és egyéb történetek*. (M. Ktár. 900/1.) U. o., [1919 és 1924]. — *A zsidókérdésről*. (Mi az igazság?) U. o., 1919. — *Agáta nővér*. Színmű 3 felv. U. o., 1920. (Bemut. a bpi Kamara [volt Dunaparti] Szính. 1920. V. 15.) — *Furcsák klubja*. A vidám jób könyvből. U. o., 1921. — *Pók Adám hetvenhét élete*. Reg. U. o., 1923 [1922]. — *Szidi*. Reg. U. o., 1924. — *Válogatott munkái*. (U. o., 1930.) 12 köt. : 1/2. Budapest; 3. Ki a getttóból; 4. Az élet ára; 5/6. Hamupipőke őnagysága; 7. A halál; 8/9. Pók Adám hetvenhét élete; 10. Aranyhajú Rózsika; 11. Regény novellákban [Novellák]; 12. Háború és béke [Novellák].) — *Szent Harpagon*. (Újságcikkek.) U. o., 1932. — *Hamlet az irodában*. Reg. U. o., (1934). — *Hat hónap*. Színmű. Bemut. Nemz. Szính. 1935. II. 1.) — Ugyancsak a Nemz. Szính. az ő fordításában mutatta be 1899. XII. 1. François de Curel: *Cimzetes feleség* c. 3 felv. vígj.-át. — Álnevei és jegyei: Caliban; Cras; Joó Iván; K. T.; k. t.;

Lucius; Monachus; r.; Reveur; Riporter; Semper; Simon Gyula; Simplex; Spectator; S—r; S—x; X; x; —x; +x; △

KONDOR BERNAT, magántisztviselő, szül. Zimonyban 1884-ben, megh. Budapesten 1942. május 29-én. — Izr. Eredetileg betűszedő volt, s mint ilyen bejárta egész Európát. Visszatérve Magyarországra, bekapcsolódott a szocialista munkásmozgalomba s főleg a földmunkások kérdésével foglalkozott. Mint agitátort kinevezték az Alt. Fogyasztási Szövetk. titkárává, majd igazgatójává. Az 1918-i Károlyi-forradalom alatt a főváros kibővített tanácsában a munkásság képviselője, az 1919. proletárdiktatúra elején a közéletmezési népbiztos egyik helyettese lett, de tiszttségét Révai n. lexikona szerint hamarosan letette és Bécsbe távozott. Ujvári szerint csak a tanácsköztársaság bukása után költözött Bécsbe, ahonnan 1924-ben visszatért Budapestre. Ekkor a szociáldemokrata munkásság biztosító intézetének, a Corvinianak igazgatói állásába került. — Közírói munkásságát m., ném. és szerb nyelven fejtette ki. — Munkái: *Agitátori élmények*. Wien. (2. kiad. Bp. Sajnos, egyik sincs meg a M. N. Múzeumban s így évszámát nem ismerem.) — *Politika óh! Megtörtént események*. Bp., 1939.

LAKATOS OTTÓ (Ferenc), v. minorita rendfőnök, szentszéki tanácsos, szül. Kecskeméten 1865. április 6-án, megh. Aradon 1942. május 25-én. — 1883-ban lépett a magyarorsz. konventuális minoritarendbe, melynek egy ideig tartományfőnöke, majd aradi plébános volt. — Egyh. beszédei: *Jó Pásztor* (1898, 99). — Munkája: *Szent beszédek a tanév minden vasárnapjára*. Ném. exhortátorok műveiből. Nagybánya, 1895.

MAKAY BÉLA (geleji és makói), dr. sc. pol., ny. h. államtitkár, szül. Hevesen (Heves vm.) 1863. október 3-án, megh. Budapesten 1942. május 9-én. — A jogot Pozsonyban és Budapesten elvégezvén, 1888-tól 1923-ig a vall.- és közokt. minisztérium szolgálatában állott. — 1903 óta írt tárcákat budapesti napi- és hetilapokba. Több díszművet illusztrált. — Szépirod. jellegű munkái: *Verőfényben*. Bp., 1905. — *Hegyen-völgyön*. Természeti és vadászképek. U. o., (1910). — *A lóp virága és egyéb íráskok*. U. o., 1912.

NEMÉNYI (1881-ig Neumann) IMRE (Ignác), dr. phil., ny. államtitkár, szül. Rákospalotán 1863. augusztus 21-én, megh. Budapesten 1942. május 14-én. (Tem. n.) — Ref. konvertita. Szülők: Neumann Zsigmond, Rahn Juliánna. Pályáját 1883-ban mint a szerajevói magyar el. iskolák igazgatója kezdte, majd még ez évben a lipótsztráti áll. polg. isk. igazgatója, 1893-ban Csanád vm. kir. tanfelügyelője lett. 1896-ban szolgálatátételre berendelték a vall.- és közokt. minisztériumba, ahol 1913-ban min. tanácsos, 1917-ben államtitkár lett. 1918-ban nyugdíjazták. 1919-ben megalapította a M. Királyság pártját, melynek üv. elnöke volt. — Irod.-tört. érdekű munkái: *Apáczai Csere János mint pedagógus*. Bp., 1893. (Először újpesti p. leányisk. 1891/2. értes.-ében.) — *Szemelvények A. Csere János paed. műveiből*. U. o., 1900. — *A. Csere János születésének háromszázadik évfordulójára*. U. o., 1925. — *Emlékbeszéd A. Csere János szül. 300. évford.* Nagykőrös, 1927.

, OBERLE JÓZSEF, c. tanügyi főtanácsos, gimn. igazgató, az. Irodalom-tört. Társ. ellenőre, szül. Stószon (Abaúj-Torna vm.) 1885-ben, megh. Budapesten 1942. április 14-én. — R. kat. Eredetileg gör.-lat. szakos tanár volt,

majd a budapesti kir. tanker. főigazgatóság előadója s mint ilyen a főigazgató megbízott helyettese lett. Ő rendezte sajtó alá Pintér Jenő magyar irodalomtörténete utolsó két, poszthumusz kötetét (Bp., 1941).

OLAH GABOR, áll. gimn. r. tanár, a Petőfi Társ. r. tagja, szül. Debrecenben 1881. január 17-én, megh. u. o. 1942. június 23-án. — Ref. Középiskoláit szülővárosában, az egyetemet Bpsten elvégezvén, 1905-ben a m.-lat. szakcsoportból középisk. tanári oklevelet szerzett. Még ez évben a debr. ref. kollégium könyvtárának lett a tisztje s egyúttal s. tanár a ref. gimnáziumban. 1908-ban Párizsban járt. 1913-ban a debr. áll. reálisk. (utóbb Fazekas gimn.) r. tanára lett. Évek óta vesebajban szenvedett. — Néhány kortársával megalakította a Bokréta társaságot s e címen több kötetnyi közös antológiát is kiadtak. Versei, tárcái és irod. tanulmányai 1897-től debr. és bpi lapokban és folyóiratokban. — A P. Hírl. 1942. VI. 24. sz.-ában megjelent nekrológ szerint száznál több kötete jelent meg s 40 köt. kézirat maradt utána. — Előtte ismert munkái: *Csokonai és a latin költők*. Bp., 1904. — *A nyilvános olvasó szakszerű könyvjegyzéke*. (A debr. ref. főisk. ltárának kiadv. 1.) Debr., 1905. — *Barangolások Erdélyben*. U. o., 1906. — *Költemények*. 1904/6. Bp., 1906. — *A debreceni nyelvjárás*. (Nyelvészeti Füzetek 26.) U. o., 1907. — *Utazás a Harzba*. Irta Heinrich Heine. Németből. (Olcsó Ktár. 1503/5.) U. o. 1907. — *Az élet lobogója alatt*. Új versek. Debr., 1908. — *Sámson*. Költői elb. Bp., 1908. — *Keletiek Nyugaton*. Debr., [1908]. (2. kiad. U. o., 1909.) — *Gondolatok felhőfutása*. Költemények. U. o., 1909. — *Istének alkonya*. Új versek. Bp., 1909. — *Korunk hőse*. Elb. költ. U. o., 1909. — *Petőfi képzete*. Debr., 1909. — *Irői arcképek*. U. o., 1910. — *Rosmersholm*. Dráma 4 felv. Irta Henrik Ibsen. Ford. U. o., 1910. — *Viola elbukott*. Versek. U. o., 1911. — *Az embernek fia*. Dráma 3 felv. U. o., 1912. — *Szegény magyarok*. Reg. U. o., 1914. (2 köt.) — *Háborús versek*. (M. Ktár. 840/1.) Bp., [1917]. (Hangay Sándor- és Kiss Menyhérttel.) — *Két testvér*. Reg. Debr., 1918. (2. kiad. U. o., 1919.) — *Laura játyla*. Versek. U. o., 1918. — *Balgatag szerelem*. Elbek. U. o., 1918. — *Forradalmi versek*. U. o., 1919. — *Deák György*. Elb. U. o., 1919. — *Almodó magyarok*. Reg. U. o., 1921. — *Fekete angyal*. Reg. (A Küzdő [?] magyarok II. része.) U. o., 1922. — *Léda hatytyúja*. Reg. U. o., 1922. — *Petőfi Sándor*. (A Debr. Tisza I. Tud. Társ. I. O. Kiadv. I : 1.) U. o., 1923. — *A táltosfiú*. Reg. U. o., 1925. — *Patkánybűvölő* Versek. U. o., 1925. — *A művészi alkotás lélektana*. (A Debr. Tisza I. Tud. Társ. I. O. Kiadv. IV : 2.) U. o., 1928. — *Válogatott költeményei*. Csobán Endre bevezetésével. (Csokonai Ktár. 1.) U. o., 1928. — *Csokonai*. (Irod. Füzetek 30.) Bp., 1928. — *Isten kémje*. Új versek. Debr., 1929. — *Szárnyas ember*. Reg. Bp., 1930. — *Pokol*. Kiáltó szó a pusztában. (Versek.) U. o. (ny. Karcag), 1931. — *Új evangélium*. Reg. U. o. (ny. Karcag), 1931. — *Babits Mihály 25 éve*. (Széplalom-Ktár. 26.) Szeged, 1932. — *Költők és trók*. Debr.?, 1932. — *Panoráma*. (Versek.) U. o., 1933. — *Napkeleti királyfi*. (Mesedráma.) *A leláncolt Prometheus*. (Drámai költ.) U. o., 1936. — *A peszsimista*. (Költemények, verses drámák.) U. o., 1937. — *Hangok lázadása*. (Versek.) Bp., [1941]. — Színművei: *V. László*, dráma (bemut. Máramaros-szigeten 1907. VIII. és Debrecenben X. 28); *Méztelen asszony*, dramolett 1 felv.; *A halottak visszajárnak*, dráma 3 felv. (mindkettő Debr. 1909.

XII. 10); *Az embernek fia*, dráma 3 felv. (1912); *Jött éve csodáknak*, színmű 4 felv. (Debr., 1924. XI. 15); *Lilla*, vígj. 4 felv.; *Férfi-temető*, színmű 4 felv.; *Tűzimádó*, opera 1 felv., Tatay Zoltán zenéjével (Debr., 1927. II. végén); *Széchenyi alkonya*, színmű (1932).

RITSCIL GIZELLA, szül. 1870 kör., megh. Hágában 1942. április 26-án (72 éves). — A XIX. sz. végén kiköltözött Hollandiába s ott holland költőné lett. — Egy m. versét közli: *M. Nemz.* (1906. VII. 2.).

SIMON LAJOS, ny. szföv. polg. isk. igazgató, az Orsz. Gárdonyi Társ. elnöke, szül. Cserépváralján (Borsod vm.) 1876. március 13-án, megh. Budafokon 1942. április 19-én (tem. n.). — 1900–37. állt a székesfőváros szolgálatában. Főtitkára, utóbb tb. elnöke volt a Magyarorsz. Tanítóegyesületek Orsz. Szövetségének. 1922-ben megalapította az Orsz. Gárdonyi Társ.-ot, melynek haláláig elnöke volt. — Szépirod. munkái: *Örök vágyak*. Versek. Bp., 1901. — *Cserépvári történetek*. U. o., 1927. — *Delelőn*. Versek. U. o., 1928. — *Két kis piros csizma és egyéb elbek*. U. o., 1930. — 1932. szerk. *Az egri remete* c., Gárdonyi Gézáról szóló tanulmánykötetet. — Alneve: Cserépvári Lajos.

STETTNER TAMÁS (makoshettyei), hírlapíró, a Petőfi Társ. r. tagja, szül. Budapesten 1882. október 10-én, megh. u. o. 1942. február 1-én, szív-széllhűdésben. — Ref. Szülők: S. Tamás, 1848/9. főhadnagy, fenyéri Zádor Sarolta. Közép- és katonai iskolát végzett. 1903. lépett a hírlapírói pályára s 1907. jelent meg első novellája. Előbb a *Kolozsv. Hirl.*, 1916-tól a *8 Ó. Ujs.* belső munkatársa volt. Kolozsvárt megalapította a *Haladás* c. folyóiratot. A Petőfi Társ. 1926-ban választotta tagjai közé. — Első színdarabját 1914. októberben mutatta be a kolozsv. Nemz. Szính. *Nagymagyarországon*: 1. *Anjou likom*, 2. *Hegedűszó*, 3. *Dajkamese* c. 3 egyfelvonásosát 1922. III. 29. adta elő először a bpi Várszính. — Munkái: *Modern Bizánc*. Reg. Kolozsv., 1909. *Nero*. Tragédia. Vázlat. U. o., 1910. — *A Romanovok alkonya*. Színmű. U. o., 1914. — *At a fekete vízeken*. Elbek. (Új Termés. 12). Bp., (1926). — *A szent milliárdos*. (Reg. U. o., 1926). — *Távol az istenektől*. Reg. 1/2. kiad. U. o., (1928). — *Zuhanó idők*. Reg. U. o., (1933). 2 köt. — Írói neve: Zádor Tamás.

STREM ISTVAN, dr. jur., hírlapíró, szül. Budapesten 1891. március 30-án, megh. Budapesten 1942. február 11-én hajnalban. — Izr. Szülők: S. József, Feuer Malvin. Atyja borkereskedő volt Nagykanizsán s 1890-ben költözött Budapestre, ahol csemegekereskedést nyitott. Néhány év alatt tönkrement, mire családjával visszaköltözött Nagykanizsára. S az itteni piaristáknál végezte a gimnáziumot s házitanítóskodással tartotta fenn magát. Majd beiratkozott a budapesti egyetem jogi karára s 1913. febr. 1-én letette a doktortúst. Közben újságíró volt Nagykanizsán, belső munkatársa a *Zala*-nak, fel. szerkesztője a *Zalai Közl.*-nek s végül megalapítója a *Zalai Hirl.*-nak. 1913. október 1-én bevonult katonának. Mint hadaprédörmeister 1914. augusztusában az orosz hatérrre került, résztvevett az uhnovi harcokban, majd a ravaruszkai ütközetben s 1914. november 20-án Zsiborovnál fogságba esett. Négy évig raboskodott a szibériai Berezovkán s két évig Vladivosztozk közelében, Nikolszkuszuriszokban. A hadifogságban általa szerkesztett *Berezovka* c. lap, később cinkográf másolatban, a berezovkai Magyar Egyesület hiv. lapja

volt. A fogságból tengeri úton 1920 novemberében hazatérve, 1921 januárjában a budapesti *Ujs.* külpolitikai rovatvezetője lett. Még ez év augusztusában megnősült s miután felesége, akinek *Vadrózsa asszony* c. könyvében állított emléket, 1926 februárjában meghalt, néhány évi özvegyesség után másodszor is megnősült. Ekkor vette el Hinterecker Margitot. Gyermekkora óta gyomorbetegségben szenvedett s a gyomorvérzés következtében beállott fehérvérűség vitte a sírba. — Mint meggyőződéses spiritiszta szerkesztette a *Spiritiszta Szemlé*-t. Versei és novellái kül. lapokban, de főleg a *M. Írás*-ban. — Munkái: *A könnyek fátyolában*. Versek. Nagykanizsa?, 1911. — *Mert fáj az igazság*. Versek. U. o.? 1913. — *Az én ablakom*. Lírai írás a hadifogságból. Bp., 1921. — *Lucrecia Borgia*. (Női Arcképek. 5.) U. o., [1921]. — *A balatoni gróf*. Reg. U. o., 1923. — *Spiritizmus*. Népsz. ismertetés. U. o., 1923. — *A jávirágos ablak*. Dráma. U. o., 1925. — *Vadrózsa asszony*. Versek. U. o., [1927]. — *Nincsen halál, csak élet*. Spiritiszta világvé. U. o., 1932. — *A zöld vadász*. Drámai költ. U. o., 1933. — *A végtelen országtűjén*. Reg. U. o., (1934). — *Szerelem és lélek*. Novellák. U. o., [1936]. — *Hasad a hajnal*. Színm. U. o., 1939. — *Van túlvilág*. U. o., 1940.

SZAKÁCS ANDOR (szenterzsébeti), hírlapíró, szül. Kecskeméten 1877. november 18-án, megh. Budapesten 1942. február 22-én (tem. n.). — Ref. Szülők: S. István, Pólya Róza. Tanulmányait a kecskeméti ref. gimn.-ban és a budapesti egyetem jogi karán végezte, ahol államtud. vizsgát tett. Hírlapírói pályáját a *Morsz.* szerkesztőségben kezdte. Innen Szegedre került, a *Szegedi Napló*-hoz, ahol 3 évig dolgozott. 1902-ben megalapította a *Szeged és Vidéke*-t, majd a *Szegedi Ujs.*-ot. 1907/12. a *B. Hírl.*, 1912/13. *Az Est* munkatársa, 1914/17. a *Morsz.* és 1917/19. az általa alapított *Virradat* fel. szerkesztője volt. 1919 szeptemberében min. tan. rangban a Friedrich-kormány sajtófőnöke lett s ez állásától a Huszár-féle koncentrációs kabinet megalakulásakor vált meg. Ekkor államtitkári címet kapott. 1922 áprilisáig főszerkesztője volt a *Virradat*-nak. Ekkor a békési kerület nemzetgyűlési képviselője lett az ellenzéki 48-as Kisgazda-Földműves és Polg. Párt programjával. Az 1926-i ált. választásokon kimaradt a parlamentből s ekkor megalapította a *Mai Nap* c. napilapot, melynek főszerkesztője lett. 1931/35. régi kerületét újból képviselte a parlamentben. Pártonkívüli programmal nyerte el mandátumát, de később csatlakozott a Függetl. Kisgazdapárthoz. Legutóbb a *Függetl. Kisgazda* fel. szerkesztője és kiadója volt. — Munkái: *A fekete szivárvány*. Regényvázlat. Szeged, 1900. — *Egyetlen orvosság*. Reg. U. o., 1904. — *Ifjúság kedélye*. Reg. U. o., 1904. — *Szabad szerelem*. Reg. U. o., 1904. — Ezek közül az *Egyetlen orvosság* előszöi: *Szegedi Napló* 1901: 161—251. sz.

TAHY ENDRE (tahivári és tarkeői), dr. jur., m. k. kormányfőtanácsos, ny. vármegyei főjegyző, szül. 1879-ben, megh. Balatonfüreden 1942. május 28-án. — R. k. Középiskoláit Ungvárt, a jogot Bpsten végezte s az ú. n. kereszt-mozgalom idején az Egyetemi Kör elnöke és az ifj. Ker. Nemz. Párt vezére volt. 1901/19. Ung vna tisztviselője volt. A cseh megszálláskor Budapestre került s a közéleti minisztériumba nyert beosztást, melynek 1924/5. felszámolását mint osztályfőnök irányította. Azóta kótaji birtokán gazdálkodott. — Főmunkatársa volt az *Ung* c. lapnak s évekig fel. szerkesztője a *Határszéli Ujs.*-nak.

TELKES (1881-ig Rubin) ERNŐ (1907-től kelenföldi), nyug. külügymin. sajtóelőadó, szül. Pesten 1872. november 24-én, megh. Budapesten 1942. május 20-án. — Unit. konvertita. Szülők: T. Simon, min. főszámtanácsos, Szonnert Mária. Tanulmányai során 3 évet töltött Párizsban, 2 évet Londonban, 3 és fél évet a cári Oroszországban s 1—1 évet Bécsben és Belgrádban. Az 1914/8. háború folyamán mint t. tiszt még 1914-ben orosz fogságba esett s 40 hónapot raboskodott Szibériában. Mint sajtóelőadó a belügyminisztérium, a miniszterelnökség és a külügyminisztérium kötelékében szolgált. — Regényfordításai: *A bíbor pecsét.* Írta I. M. Walsh. (P. Hírl. Kvek. 68.) Bp., (1929). — *A zátony.* Írta Francis Brett Young. (U. o. 118.) U. o. (1930). — *A benini csapda.* Írta Robert Simpson. (U. o. 132.) U. o., (1930). — *Lady Sheba, a reklámkirálynő.* Írta William Caine. (U. o. 189.) U. o., 1931. — *Az odvas fa titka.* Írta H. Titus. (U. o. 347.) U. o., (1934). — *A smaragd nyakék.* Írta Ben Boll. (U. o. 361.) U. o., (1934). — *A római express.* Írta Ruth Alexander. (Félpengős Reg. [44].) U. o., [1934]. — *Egy meglátható gonoszterv.* Írta J. M. Culley. (P. Hírl. Kvek. 405/6.) U. o., (1935). — *A marhatolcajok.* Írta Charles Alden Seltzer. (U. o. 431/2.) U. o., (1936). — *Egy vakmerő örökös.* Írta W. Butler. (U. o. 497.) U. o., (1937). — *A guruló fej.* Írta Austine Stone. (U. o. 519.) U. o., (1937). — *A kivert bika visszatér.* Írta Will Jenkins. (U. o. 591.) U. o., (1939).

VAGÓ GEZA, színész, szül. Nagyváradon 1882-ben, megh. Budapesten 1942. januárjában. — Szülők: V. Mihály, Markovics Jozefa. Eredetileg festő volt, majd iparművész s végül színész. Színészi pályáját 1901. Deák Péter társulatánál kezdte. 1904-ben a bpi Népszính.-hoz szerződött. 1907. okt. 12-én megnyitotta az Intim Szính.-at, 1911-ben a Vígszínkör, majd a városligeti Jardin de Paris igazgatója lett. 1916 májusában a Budapesti Szính.-hoz szerződött. — Rengeteg színdarabot írt. Ezek közül fölemlíthetők: *Kukorica Jónás.* Én. paródia 3 felv. Mérei Adolffal (bemut. Városlig. Színkör 1905. VI. 21); *Szép Ilonka.* Dalját. 3 felv. Szávay Gyulával, Szabados Béla zenéjére (Kir. Szính. 1906. X. 20); *A századik menyasszony.* Dalját. 3 felv. Méreivel, Barna Izsó zenéjére (Budai Színkör 1907. VI. 7); *Ó!* Színm. 4 felv. Szemere Györggyel (M. Szính. 1910. II. 12); *Nagy dolog a háború.* Én. ját. 4 kép. (Kir. Szính. 1914. IX. 26); *Málcsi mozgósít.* Operett 3 felv. Tábori Emillel, Virányi Jenő zenéjére (Bpi Szính. 1915. VIII. 17); *Négy a kislány.* Operett 3 felv. u. azzal, Barna Izsó zenéjére (Budai Színkör 1916. VIII. 11); *Lavotta szerelme.* Én. ját. 3 felv. Barna Izsó zenéjére (Népopera 1917. IV. 13, száznál többször ment!); *A tánckirály.* Operett 3 felv. Zsoldos Andorral, Nádor Mihály zenéjére (Föv. Nyári Szính. 1921. VI. 25); *A kölcsönkért feleség.* Én. boh. 3 felv. Írta Maurice de Valliers. Ford. Szántó Mihály zenéjével, Zsoldos Andor verseiro (1921. VII. 27.); *Pista.* Operett 3 felv. Matolay Károllyal, Kossovich Pál zenéjére (Bpi Szính. 1922. VI. 27). — Verskötete: *Harmatcsöppek.* Nagyvárad, 1903.

ZADOR TAMÁS, I. Stettner Tamás.

G. P.

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest, VIII. Rákóczi-út 19 41.174. — K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942. (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Angyal Dávid. — Ágner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császár Ernő. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábíán István. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Fóris Miklós. Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Ágost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Keményfy János. — Kéky Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korpás Ferenc. — Kovács Kálmán. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Papp Ferenc. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Radványi Kálmán. — Solt Andor. — Solymossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó István Andor. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékozást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P.
1. Fábrián István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

Félelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest, VIII, Rákóczi-út 19.
41.174. — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest 1942. (F.: Thiering Richárd.)